

॥ नमो नमः श्री प्रेमसूरये ॥

मुपनमानु अेन्साईकलोपीडिया (दिव्य-दर्शन प्रवचन महोदधि)

आनंदधनञ्जु कृत स्तवन रहस्यार्थ - ५ +
उपा. यशोविजय कृत योविशी रहस्यार्थ १ थी ७

भाग-५५

:: प्रवचनकार ::

न्याय विशारद,
सेंक्टो लव्यात्माओना राहणर
प.पू. आचार्य श्री विजय
मुपनमानुसूरीश्वरञ्जु महाराज

:: प्रकाशक ::

कुमारपाणभाई वी. शाह
दिव्यदर्शन ट्रस्ट
३८, कलिकुंड सोसायटी,
कलिकुंड-धोणक,
(अमदावाद)

સકલાગમરહસ્યવેદી પૂ.સ્વ. આચાર્યદેવ શ્રી વિજય દાનસૂરીશ્વરજી મહારાજના પદ્મલંકાર
સિદ્ધાન્તમહોદધિ પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના વિદ્વાન શિષ્યરત્ન
પૂ. મુનિરાજ શ્રી ભાનુવિજયજી મહારાજના મનનીય આર્હત્ પ્રવચનોનું પ્રકાશન એટલે...

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા (ભાગ-૫૫)

દિવ્ય-દર્શન પ્રવચન મહોદધિ - આનંદઘનજી કૃત સ્તવન રહસ્યાર્થ - ૬ +

ઉપા. યશોવિજય કૃત ચોવિશી રહસ્યાર્થ ૧ થી ૭

:: શુભાશિષ ::

તપાગચ્છ ભૂષણ સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય

શ્રી વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજ

:: પ્રેરક-માર્ગદર્શક ::

સંઘ શાસન કૌશલ્યાધાર પ.પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજય જયસુંદરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

:: સહાયક ::

સરળ સ્વભાવી પ.પૂ.પં. શ્રી પદ્મસેનવિજયજી મ.સા.

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૨૫૦

કિંમત : ૧૫૦/-

**વિમોચન : પોષ સુદ-૧૨, વિ.સં. ૨૦૬૮, તા.૬-૧-૨૦૧૨, શુક્રવાર
ગુરુદેવ પૂ.આ.શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ દીક્ષા દિન**

:: પ્રાપ્તિસ્થાન ::

દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ ૩૯, કલિકુંડ સોસાયટી, ધોળકા	દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ ૨૯/૩૦, વાસુપૂજ્ય બંગલો, સેટેલાઈટ, અમદાવાદ	શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ જૈન જ્ઞાન શાળા ૩૬, જ્ઞાનમંદિર સોસાયટી, નવકાર જૈન દેરાસર સામે, વાસણા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭
ડૉ. હેમંતભાઈ-અમદાવાદ (૦૭૯)-૨૬૬૩૦૦૦૬	ડૉ. સંજયભાઈ-સુરત ૯૮૨૫૧ ૨૧૪૫૫	મો. ૯૪૨૭૦ ૩૭૪૯૧ (રાહુલભાઈ)

શ્રેયસ્કર અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ

૧૦૬, એસ.વી.રોડ, ઈર્લા-પાર્લા (વેસ્ટ)

ફોન : ૨૬૭૧૯૩૫૭

ટાઈપ સેટીંગ - મુદ્રક

જય જિનેન્દ્ર ગ્રાફીક્સ (નીતિન શાહ - જય જિનેન્દ્ર)

૩૦, સ્વાતિ સોસાયટી, સેન્ટ ઝેવીયર્સ હાઈસ્કૂલ રોડ,

નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૧૪. મો. ૯૮૨૫૦ ૨૪૨૦૪

ફોન : (ઓ) ૨૫૬૨ ૧૬૨૩ (ઘર) ૨૬૫૬ ૨૭૯૫

E-mail : jayjinendra90@yahoo.com

ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી સ્તવન ચોવિશીના રહસ્યો

(૧-૧૫ સ્તવનો)

શ્રી ઋષભજિન સ્તવન-૧

જગજીવન જગવાલ હો, મરુદેવાનો નંદ લાલ રે,
મુખ દીઠે સુખ ઉપજે, દરિસને અતિ હિ આનંદ લાલ રે...૧
આંખડી અંબુજ પાંખડી, અષ્ટમી શશિ સમ ભાલ લાલ રે,
વદન તે શારદ ચંદલો, વાણી અતિહિ રસાલ લાલ રે...૨
લક્ષણ અંગે વિરાજતાં, અડહિય સહસ ઉદાર લાલ રે,
રેખા કર ચરણાદિકે, અભ્યંતર નહિ પાર લાલ રે...૩
ઇંદ્ર ચંદ્ર રવિ ગિરિ તણા, ગુણ લહી ઘડિયું અંગ લાલ રે,
ભાગ્ય કિહાં થકી આવીયું ? અચરિજ એહ ઉતંગ લાલ રે...૪
ગુણ સઘળા અંગી કર્યા, દૂર કર્યા સવિ દોષ લાલ રે
વાચક યશવિજયે શુભ્યો, દેજો સુખનો પોષ લાલ રે...૫.

શ્રી ઋષભજિન સ્તવન વિવેચના-૧

જગજીવન જગવાલ હો, મરુદેવાનો નંદ લાલ રે,
મુખ દીઠે સુખ ઉપજે, દરિસને અતિહિ આનંદ લાલ રે...૧

ભાવાર્થ :- હે જગતનાં જીવન, જગતના વહાલા, હે મરુદેવા માતાના નંદ ! તમારું મુખ જોતાં સુખ ઉપજે છે, તમારા દર્શનમાં અતિ આનંદ થાય છે.

વિવેચન - 'જગજીવન'-હે જગતનાં જીવન!

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં, કવિ અહીંયાં પહેલાં તો એમને 'જગતનાં જીવન' તરીકે ઓળખાવે છે. જેમ લોકને પાણી અને હવા એ જીવન છે, લોક એનાથી જ જીવી શકે, એમ ભગવાન શ્રી અરિહંતદેવ ધર્મી-જગતનું જીવન છે, પ્રાણ છે, એમનાથી જ ધર્મી લોક જીવી શકે છે. અરિહંતના ભક્તને અરિહંત વિના એક ક્ષણ પણ નભી શકાતું નથી. મહાવીર ભગવાનને એટલા માટે ચંદનબાળા સ્તુતિ કરે છે, કે પ્રભુ !

એક શ્વાસમાંહી સો વાર સમરું તમને રે;

એટલો બધો આધાર ભક્તવર્ગ ભગવાનના ઉપર રાખે છે કે ભગવાન જો

પોતાના હૃદય પાસે છે, તો જ જીવવું સાર્થક માને છે. ભગવાનથી દૂર રહીને જીવવું એ ખરેખર જીવન નથી, પણ લુહારની ધમ્મણની જેમ માત્ર શ્વાસવાયુ અંદર લેવા બહાર કાઢવા રૂપ છે.

‘જગ વાલ હો’ નો બે રીતે અર્થ થાય,

(૧) ‘જગતના વહાલા એટલે કે જગતનો પ્રિય પ્રભુ’ અથવા

(૨) જગત જેમને વહાલું છે, એવા પ્રભુ.

પ્રભુ જગતના વહાલા-પ્રિય એટલા માટે છે કે, ભગવાન લોકોને જગતની એટલે કે શટ્કાય જીવરાશિની દયા અને રક્ષા બતાવે છે. અરિહંત ભગવાન એ જગતની તે ઠેઠ એકેન્દ્રિય સુધીના જીવોની સૂક્ષ્મ અહિંસા બતાવે છે; એટલું જ નહીં પણ પોતાના ઉદ્ધારની કામનાવાળા ભવ્ય જીવોને એવો અનુપમ અને સચોટ ઉદ્ધારનો માર્ગ પણ બતાવે છે, એટલે એવા જગતને ભગવાન જે વહાલા છે એવું કોઈ વહાલું નથી, ભલે સંસારી સાચા પ્રિયને ‘વહાલા’ એવો વ્યવહાર કરવો પડતો હોય છે, છતાં એ બધું વ્યવહારથી છે, ઉપર ઉપરથી છે; પણ એમના અંતરમાં તો ભગવાન જેવું ખરેખર વહાલું-પ્રિય કોઈ નથી.

બીજો અર્થ, જગતને જેમણે વહાલું કર્યું છે એવા અરિહંત છે જગ વાલહો. એમણે જગતને એવું પ્રિય કર્યું છે કે એમના વાત્સલ્ય અને કરુણાના ક્ષેત્રમાંથી એક પણ જીવ બાદ નથી; એટલે જ દુનિયાને એમણે આ જગતની ખૂબ જ રક્ષા કરવાનો ઉપદેશ આપીને રક્ષાનો માર્ગ બતાવ્યો છે. જૈન શાસનમાં સાધ્વાચારમાં જે સમિતિ-ગુપ્તિનો જે અનુપમ આચાર છે એવો આચાર કોઈ ધર્મમાં નથી. અરિહંત ભગવાન જગતના જીવોની આવી બ્રીફ-Brief લે છે, જીવોની આવી વકીલાત કરે છે એટલા જ માટે જાણે કુદરત સમજે છે કે જગતના જીવો મારા બાળ છે, અને આ ભગવાનનો જીવ એમનો મોટોભાઈ છે એથી મોટોભાઈ નાનાભાઈની રક્ષા સંભાળ કરે. એથી કુદરત એના ઉપર જાણે તુષ્ટમાન થઈને અષ્ટપ્રાતિહાર્યથી એમનાં સન્માન કરે છે ! અરે ! એટલું જ નહીં પણ ભગવાન ગર્ભમાં અવતરે ત્યારે બીજા બાળકોની જેમ એમને કે એમની માતાને પીડા નથી હોતી ! માતાનું પેટ પણ ઊંચું થતું નથી ! ઉપરાંત ભગવાનના દિલમાં જગત પ્રત્યેનું વાત્સલ્ય ઊભરાયું, તેથી જેમ માતાને પેટમાં બાળક પ્રત્યે વાત્સલ્ય ઉભરાવાથી માતાના સ્તનમાં દૂધ તૈયાર થાય છે, એમ ભગવાનના શરીરમાં લોહી પણ દૂધ જેવું શુભ્ર અને સ્વચ્છ બની જાય છે !

આ ઉપરથી સમજાય એવું છે કે જગતના બીજા કોઈ દેવને નહીં, અને અરિહંતને જ કેમ અષ્ટપ્રાતિહાર્યની શોભા ? ને સન્માન ? અને એમનું લોહી કેમ દૂધ જેવું સફેદ ? આનો જવાબ સ્પષ્ટ છે કે ભગવાને જગતને વહાલું કર્યું છે માટે.

તેથી અહીં કહું, કે “જગ વહાલ હો.”

જગતને સાચી અહિંસાનો પૈગમ દેનાર અરિહંત છે. ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો સાચો સૂક્ષ્મ વિવેક બતાવનાર અરિહંત છે; કેમકે અરિહંત સર્વજ્ઞ હોઈ એમણે જ વિશ્વના જીવમાત્રની સાચી ઓળખ કરાવી છે. બીજાઓ પાસે એવું અનંત જ્ઞાન નથી, એટલે મૂળમાં પોતે જ એવા સૂક્ષ્મ જીવોને જોઈ જાણી શકતા નથી પછી બીજાને ક્યાંથી એ જીવોની ઓળખ કરાવી શકે ? જો ઓળખ જ નહીં, તો એમની અહિંસા પણ શી બતાવી શકે ? ‘જીવની રક્ષા’ પણ માત્ર ‘જીવને મારો નહીં’ એટલે બસ નથી, કિંતુ નહિ મારવાની નવકોટિની પ્રતિજ્ઞા જોઈએ. અર્થાત્ સર્વવિરતિની એવી પ્રતિજ્ઞા અને એનું મહત્વ બતાવનાર અરિહંત છે. ભવ્ય જીવો આ પ્રતિજ્ઞા કરીને જગતમાં ડીમડીમ વગાડીને કેમ જાણે કહે છે કે “મારા પ્યારા જીવો ! તમે હવે મારાથી સર્વથા નિર્ભય રહો; હું ક્યારે પણ આ જીવનમાં તમને મારવાનો નહિ.” જૈન ધર્મનું વિશ્વને આ સંપૂર્ણ જીવવિજ્ઞાન, એ સર્વજીવ-અહિંસા, અને એ માટેનો વિરતિમાર્ગ, એ વિશિષ્ટ બક્ષીસ છે.

અમે કલકત્તા જતા બનારસ ગયા. ત્યાં પૂર્વે અમને ન્યાયશાસ્ત્ર ભણાવનાર પંડિતજી જે વર્તમાનમાં Ph. D. ની Degree આપનાર ખાતાના Directore હતા. તેમના કહેવાથી યુનિવર્સિટીમાં વાઈસ ચાન્સેલરની વિનંતીથી ભાષણ આપવા જવું પડ્યું. વિષય હતો :- ‘વિશ્વને જૈન ધર્મની વિશિષ્ટ બક્ષીસ’ ત્યાં આ જીવવિજ્ઞાન-અહિંસા-વિરતિમાર્ગ વગેરે બધું બતાવ્યું, ઉપરાંત અનેકાંતવાદના સિદ્ધાન્ત, નયવાદ, વિશિષ્ટ ઉત્સર્ગ-અપવાદ તથા પ્રાયશ્ચિત્તના વિસ્તૃત શાસ્ત્રો વગેરે જૈનધર્મની વિશિષ્ટ બક્ષીસો બતાવી. એ પછી બંગાળી વાઈસ ચાન્સેલર ઊભા થઈને બોલ્યા : મહારાજે જે આ વિરતિ માર્ગની વાત કરી કે પાપ ન કરો ત્યાં સુધી પણ જો પાપ ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા નથી લીધી તો તમે કર્મથી બંધાયેલા છો. કેમકે પ્રતિજ્ઞા નહીં કરવાનું કારણ તમારા મનમાં ભવિષ્ય માટે જરૂર પડે તો હું પાપ કરું એવી અપેક્ષા છે.

પાપનું આચરણ એ જેમ પાપ છે, તેમ પાપની અપેક્ષા એ પણ પાપ છે.

મહારાજે આ બહુ માર્કાની વાત કરી. મારો જ દાખલો કહું. મને ટાયફોઈડ તાવ આવેલો, ડોક્ટરે ગોળીઓ આપી, તે મેં લઈ લીધી. પછીથી વિચાર આવ્યો કે આમાં અભક્ષ્ય તો નહિ હોય ? આમ બનવાનું કારણ કે મારે અભક્ષ્યત્યાગની પ્રતિજ્ઞા ન હતી. નહિતર પહેલાં જ પૂછત કે, આમાં કોઈ અભક્ષ્ય તો નથી ? પ્રતિજ્ઞાનો આ મહિમા છે કે મન પર પાપ-ત્યાગનો સતત ભાર રખાવે છે. અસ્તુ.

ભગવાન ‘જગવાલ હો.’ આ રીતે જગતને વહાલું કરનારા એવા મરુદેવી માતાના લાલા છો, દુલારા છો.

મુખ દીઠે સુખ ઊપજે :

ભગવાનનું મુખ જોતાં અંતર આત્માને અનુપમ સુખ ઊપજે છે. કારણ કે તેમના મુખ ઉપર વીતરાગતા યાને ઉપશાંત રસ છવાઈ ગયો છે, જે વિશેષરૂપે એમના ચક્ષુમાં દેખાય છે. વીતરાગના ચક્ષુમાં કીકી મધ્ય ભાગમાં એટલા જ માટે રહી છે, કે ચક્ષુની બાઉન્ડરી પર કેમ જાણે કામ-ક્રોધ-માન-લોભ-દીનતા વગેરેની ફોજ પથરાઈ ગયેલી છે ! એ કીકીને પોતાના તરફ ખેંચવા પ્રયત્ન કરે છે. વ્યવહારમાં દેખાય છે ક્રોધના લીધે કીકી ઉપર ખેંચાય છે, લોભ દીનતાના લીધે નીચેના ભાગમાં ખેંચાય છે, પણ અહીં તો પ્રભુ એ મોહને જીતીને અડીખમ થઈ બેઠા છે, એટલે કીકીને, ક્યાંય ખેંચાવા ન દેતાં મધ્યસ્થ રાખે છે. આવું વીતરાગનું મુખ જોતાં હરિભદ્ર પુરોહિતને એટલું બધું સુખ લાગ્યું, હર્ષ થયો, કે એ પોકારી ઊઠ્યા : ‘પ્રભુ ! તમારી મૂર્તિ જ કહી રહી છે કે તમે વીતરાગ છો.’

મૂર્તિરેવ તવાચ્છે સ્પષ્ટં વીતરાગતામ્ ।

જો આ શ્રદ્ધાથી અરિહંતની મુખમુદ્રા જોઈએ, તો આનંદનો પાર ન રહે. આપણી શુદ્ધ ચેતના પ્રગટ થતી દેખાય અને એમાં પ્રભુનો પ્રભાવ એટલો બધો આપણા મન ઉપર છવાઈ જાય, કે ‘બધું જ સારું થતું અરિહંતના પ્રભાવે જ થતું લાગે’. આવી કોઈ અરિહંતના પ્રભાવ ઉપરની ઉછળતી શ્રદ્ધાથી માનતુંગસૂરિજી મહારાજે ભક્તાચરના કાવ્ય રચ્યા, અને એક એક કાવ્યે અરિહંતના પ્રભાવે એમની બેડી તૂટતી આવી !

અરિહંતના અચિંત્ય પ્રભાવ પર કુમારપાળની શ્રદ્ધા :

જ્યારે રાજા કુમારપાળે, બનેવી અર્ણોરાજ કે જેણે પોતાની રાણી (અને કુમારપાળની બેન) સાથે ચોપાટ રમતાં “માર મુંડીયાને” એ શબ્દોમાં સાધુની મશ્કરી કરતાં રાણીએ એને રોકવા દમ માર્યો હતો, એમાં એના ઉપર કુમારપાળે એના પર ચડાઈ કરી. પરંતુ તે પૂર્વે અર્ણોરાજે કુમારપાળના સૈન્યને ફોડી નાખ્યું હતું, એટલે પ્રભાતે કુમારપાળે સૈન્યને ‘શસ્ત્ર ઉઠાવો, દુશ્મનને મારો,’ એવો આદેશ કરવા છતાં સૈન્ય નિષ્ક્રિય ઊભું રહ્યું ! ત્યારે એમ લાગે છે કે અરિહંત પ્રભુના પરમ ભક્ત કુમારપાળે અરિહંતના અચિંત્ય પ્રભાવને યાદ કરી પોતાનો હાથી અર્ણોરાજના હાથી ઉપર એકાએક જ કુદાવ્યો ! એની અંબાડીમાં કૂદી પડ્યા અને ગળચીમાંથી પકડી તલવાર દેખાડી દીધી, અર્ણોરાજ ગરીબો થઈને જીવતદાનની ભિક્ષા માંગે છે. ‘શું આવા સંયોગમાં અરિહંતનો પ્રભાવ આવું કામ કરે ?’ આવી શંકા કરવાને બદલે સમજવું જોઈએ કે, અરિહંતનો પ્રભાવ જ્ઞાનીઓ અચિંત્ય હોવાનું કહે છે. એનો અનુભવ કરી જુઓ. પૂર્વ કાળે કેઈ ભક્તોએ અચિંત્ય

પ્રભાવ ઉપર અનન્ય શ્રદ્ધા કરીને એનાં ફળ મેળવ્યા છે.

‘મુખ દીઠે સુખ ઊપજે’ :

અરિહંતનું મુખ જોતાં એવું સુખ ઊપજે છે કે, બધું દુઃખ વીસરાઈ જાય છે. જંગલમાં લુંટારાઓ ઘેરી વળ્યા હોય, ત્યાં તરત, આવી પહોંચેલી મીલીટરીના મુખ જોતાં કેવું પારાવાર સુખ ઊપજે છે ! અત્યંત ગરીબી ભોગવતા માણસને કોઈ એવા દાનવીર ઉદાર મહાશ્રીમંતનું મુખ જોતાં કેવો આનંદ થાય ? ત્યાં ભવિષ્ય માટે પોતાની ગરીબીનું દુઃખ વિસરાઈ જાય. મહારોગિષ્ઠ માણસને ધન્વંતરી વૈદનું મુખ જોતાં સુખ ઊપજે છે. સમજે છે હવે આની દવાથી મારો રોગ ગયો, સમજો ! એમ અરિહંતથી આપણો મોહરોગ-કર્મરોગ જશે એ વિશ્વાસે એમનું મુખ જોતાં સુખ ઊપજે.

પ્રશ્ન- અરિહંત કશું કરતા તો છે નહીં, તો એમના પ્રભાવે શી રીતે આપણો મોહરોગ જાય ? કર્મરોગ જાય ?

ઉત્તર- હીરાની હાજરી માત્રથી શત્રુ આઘા રહેવાનું કાર્ય થાય છે.

એમ અરિહંતની આપણા દિલમાં હાજરી માત્રથી મોહ અને કર્મ આઘા ટળી ન ધારેલી સિદ્ધિઓ ઊભી થાય છે, એ હકીકત છે.

પછી ભલે એ પેલા હીરાની જૈમ પાર્ત બાહ્ય ક્રિયા રૂપ કાંઈ જ ન કરતા હોય. છતાં એમના પ્રભાવે જ સિદ્ધિ થઈ એ સત્ય વ્યવહાર છે.

હીરાનો પ્રભાવ અને ધનાજી :

ધનાજી દેશાટન કરતાં એક રાજ્યસભામાં પહોંચ્યા. ત્યાં રાજાએ ખજાનામાંથી એક જીનો હીરો કઢાવીને ઝવેરીઓને બતાવ્યો. રાજા એમને પૂછતા હતા કે, ‘આ હીરાનો શું પ્રભાવ છે ?’ ઝવેરીઓએ કહ્યું : ‘તમને આબાદી રહે, તમારો વંશ પરિવાર વધે... વગેરે વગેરે...’ કીધું. પણ રાજાને સંતોષ થયો નહીં. પછી ધનાજીએ રજા માંગી હીરાનો પ્રભાવ બતાવવા ચોખાનો થાળ મંગાવ્યો. વચમાં હીરો મુકાવ્યો, અને બહાર ખુલ્લા મેદાનમાં થાળ મુકાવ્યો. ચોખા દેખી આકાશમાંથી પંખેરા ઊતરી પડ્યા, પણ કોઈ થાળની પાસે જઈ શકતા નથી ! એટલે ઉપર અદ્ધર આકાશમાં જ થાળને આંટા માર્યા કરે છે. ધનાજી રાજાને કહે : ‘જીઓ સાહેબ ! આ હીરાનો પ્રભાવ દેખાયો ? હવે વિશેષ ખાતરી કરવા હીરો મંગાવી લો.’ જ્યાં હીરો મંગાવી લીધો એટલે પંખીડા થાળ પર તૂટી પડ્યા ! થોડીવારમાં ચોખા ચણી જઈ થાળને સફાઈટ સાફ કરી નાખ્યો. સભામાં આવી ધનાજી રાજાને કહે છે; ‘સાહેબ ! આ હીરાનો પ્રભાવ છે કે જ્યાં સુધી તમારી પાસે એ છે ત્યાં સુધી, દુશ્મનો કદાચ સીમાડાને આંટા માર્યા કરે, પણ એમની મજાલ નથી કે તમારા સીમાડામાં પ્રવેશ કરી શકે. હજી પણ જો વિશ્વાસ ન બેસતો હોય, તો પંદર દહાડા

મહિના માટે મને આ હીરો સોંપી દો.’ રાજા હસી પડ્યો, કહે છે, ‘ના રે ભાઈ ! ઝેરના પારખા કરવાનાં ના હોય.’ અહીં હીરાએ કશી ક્રિયા કરી નથી, છતાં ફક્ત એની હાજરી માત્રથી ચોખાની રક્ષા થઈ.

હીરાની હાજરી માત્રથી રાજ્યની રક્ષા થઈ રહી છે એ હીરાના પ્રભાવે, એમ સાબિત થાય છે; બસ આ જ પ્રમાણે અરિહંતની આપણા દિલમાં ઊછળતી શ્રદ્ધા સાથેની હાજરી પ્રભાવક બને છે; અચિંત્ય સિદ્ધિ ઊભી કરે છે.

કેમ અરિહંતનો અચિંત્ય પ્રભાવ જ કામ કરી રહ્યો છે ?

દુઃખ કર્મજનિત છે. અરિહંતે પોતાના દુઃખદાયી કર્મને ઉડાવી દીધા છે. તેથી જ અરિહંતનો પ્રભાવ કર્મ-ઉડાવક છે. એટલે અરિહંતનું મુખ દીઠે દુઃખ જાય અને સુખ આવે, એમાં નવાઈ નહિ.

પ્રશ્ન : તો એ તો અરિહંતના મુખનો પ્રભાવ થયો, અરિહંતનો પ્રભાવ ક્યાં આવ્યો ?

ઉત્તર : મુખ એ શરીરના મુખ્ય સ્થાને છે. મુખ્યનું નામ દીધું એટલે એના અવાંતરમાં આખું શરીર આવી ગયું. એટલે કહેવાય - જેમ અરિહંતનું મુખ દેખ્યું અર્થાત્ અરિહંતને દેખ્યા; ત્યારે સુખ ઊપજે છે. અરિહંતને દેખ્યા એટલે એવી રીતે દેખ્યા, કે અરિહંતની તુલનામાં બીજા બધાને તુચ્છ ગણીને દેખ્યા. અરિહંતના એક માત્ર શરણ-સમર્પણ યોગ્ય માનીને દેખ્યા.

સીતાને મન જેમ એક રામ, એમ અરિહંતના ભક્તને મન એક અરિહંત.

એવી શ્રદ્ધાથી અરિહંતને દેખ્યા. ‘દેખ્યા’ એટલે કે તું જ તારણહાર, તું જ રક્ષણહાર, તું જ સદ્ગતિ દાતાર, તું જ મોક્ષ દાતાર. મતલબ ‘બધી વાતે તુંહીં તુંહીં તુંહીં તુંહીં’ બીજો કોઈ નહિ, એમ કરીને દેખ્યા, મનમાં લાવ્યા. આનો પ્રભાવ કેવો જબરદસ્ત છે એનો એક દાખલો જુઓ.

નવકાર-પ્રભાવનો દાખલો :

કલકત્તામાં પહેલી પાકિસ્તાની થઈ ત્યારે, જૈનોના એક માળાની સામેના માળામાં પાકિસ્તાની ગુંડાઓએ ખૂનરેજી ચલાવી. પછી હવે આ જૈનોના માળા ઉપર ત્રાટક્યા. એ પહેલેથી જૈનો મુંઝાઈ ગયેલા કે ‘હવે શું થશે !’ માળામાં બુઝર્ગ છત્રાસાવાળા લીલાધરભાઈને બધા પૂછે : કાકા ! હવે કેમ બચવાનું ? આપણી નજર સામે સામા માળામાં કરપીણ ખૂનરેજી જોઈ છે. તો અમે ઉપરથી ગુંડાઓ ઉપર એસીડ (Acid)ની બોટલો નાખીએ ?

પાછળથી લીલાધરભાઈ મને પોતાનો આ પ્રત્યક્ષ અનુભવ કહી રહ્યા હતા કે, - મેં જીવાનિયાઓને કહ્યું : તમારી પાસે Acid કેટલો ? નીચે ૫૦૦ માણસનું ટોળું છે. તમે Central Hall માં બધા ભેગા થઈ જાવ. નવકાર મંત્ર ગણો, અરિહંતને પ્રાર્થના કરો, અરિહંતદાદા અમારે તમારું શરણ છે. તમે જ અમને બચાવશો, નવકારની ધૂન જગાવો. એ પ્રમાણે બધા બેસીને ધૂન જગાવી. હું બધાની વચમાં શ્રી શંખેશ્વર ભગવાનનો છંદ ભણાતો આંટા મારી રહ્યો હતો.

આમાં અરિહંતનો અચિત્ય પ્રભાવ કેવુંક ગેબી કામ કરી રહ્યો ! કે સામેના માળામાં લોખંડી દરવાજા ગુંડાઓએ ઘણના ઘાથી તોડી નાખેલા, પણ અમારા માળાના લાકડાના કમાડ તોડી શક્યા નહીં ! કારણ કે હવે તો કમાડની પાછળ નવકારની જબરદસ્ત લોખંડી દીવાલ કામ કરી રહી હતી. ગુંડાઓનું ન ચાલ્યું એટલે પેટ્રોલના કાકડા લઈ આવ્યા, બારણા ઉપર છાંટ્યા, અને દિવાસળી લગાવી, પણ બારણા સળગ્યા નહીં ! કારણ કે ઉપરથી નવકારની ધૂનનો એટલે કે અરિહંતના પ્રભાવનો ધોધમાર વરસાદ વરસી રહ્યો હતો ! તો ય ગુંડાઓ ખસ્યા નહીં ! અમને ભય હતો, પણ એટલામાં બે મોટી મીલીટરી સિપાઈઓથી ભરેલી લોરી ભોં ભોં કરતી આવી ગઈ ! ત્યાં ગુંડાઓ જાય ભાગ્યા ! આ ગુંડા ભાગી ગયા એ અરિહંતના અને નવકારના અચિત્ય પ્રભાવે. અમે બચી ગયા.

ત્રિશલાને પ્રભુ મુખ દીઠે સુખ કેવું ?

‘મુખ દીઠે સુખ ઊપજે’ એ સુખ કેવું એનો પરચો ત્રિશલા-માતાના વચનમાં જોવા મળે છે. વર્ષમાન કુમારને લગ્નનું મનાવવા સિદ્ધાર્થ રાજાએ મોકલ્યા. કુમારના આવાસમાં પહોંચતાં, વર્ષમાન ઝટ ઊભા થઈ ગયા. માતાના પગમાં પડ્યા, માતાને સિંહાસન પર બેસાડ્યા, ને સામે હાથ જોડીને ઊભા રહી માતાને કહે છે :

‘મા ! આ શું કર્યું ? તમારે અહીં સુધી આવવાનું હોય ? નોકરને મોકલવો હતો, મને તમારી પાસે બોલાવી લેવો હતો.’

મા કહે છે : ‘ભાઈ ! એક અગત્યના કામ માટે તારી પાસે આવી છું, છતાં ય કામ ન હોય તો પણ, તારી પાસે કેમ ન આવું ? કેમકે તારાં દર્શન વારંવાર કરવાનું મન થાય છે ! કારણ, તારા મુખદર્શનથી અમારી આંખો ધરાતી જ નથી !’

અમીય ભરી મૂર્તિ રચી રે, ઓપમ (ઉપમા) ન ઘટે કોઈ;

શાંત સુધારસ ઝીલતી રે, નિરખત તૃપ્તિ ન હોય,

વિમલજિન ! દીઠા લોચણ આજ.

એવા વણધરાયેલા અમે વારેવારે તારું મુખ જોવા દોડ્યા આવીએ એમાં નવાઈ શું ?

વીતરાગનું મુખદર્શન થતાં સુખ ઉપજે એમાં નવાઈ નથી, કેમકે એ વીતરાગ મુદ્રામાં મુખની પાછળ ઉત્કૃષ્ટ સાધનાની અનુપમ અથાગ જહેમત છે.

દા.ત. ઋષભદેવ ભગવાનની મૂર્તિના દર્શન થયાં, તો ત્યાં એમ દેખાય કે, ‘આ મારા ભગવાને ચારિત્ર લીધું, તો ધર્મથી બિલકુલ અજાણ, સુપાત્ર દાનથી બિલકુલ અજાણ, સાધુથી બિલકુલ અજાણ ભોળી પ્રજા મારા ચારિત્ર લીધા પછી મને ગોચરી શી રીતે વહોરાવશે ?’ એની ચિંતા ન કરી; અને દીક્ષા પછી લગભગ ૪૦૦-૪૦૦ દિવસ સુધી રોજ ને રોજ ગોચરી માટે ભમ્યા. કિન્તુ અન્નનો એક દાણો કે પાણીનું એક ટીંપુ પણ પામ્યા નહીં ! ભોળા જુગલિયા જાણે આવું જ કાંક સમજતા હશે કે ‘ભગવાનના ભોજન-પાણીની સગવડ તો ભરત મહારાજા સંભાળી લેતા હશે ! એટલે ઘરે આવેલા ભગવાનને અન્નપાણી શાના ધરે ? એ તો શ્રેયાંસને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું, સાધુધર્મ યાદ આવ્યો, ને ભગવાનને ઈશ્વ રસ વહોરાવ્યો. અને લોકોને સમજણ આપી કે ભગવાન આવી નિર્દોષ ચર્યાવાળા સાધુ છે, અને એમને આવી ગોચરી ખપે. ત્યાર પછી લોકોને ખ્યાલ આવવાથી ભગવાનને ગોચરી મળવા લાગી.

ભગવાને છન્નસ્થ કાળમાં ૧૦૦૦ વર્ષ વિતાવ્યા, તે કેવી રીતે ? ક્યાં તો વિહાર, કાં ગોચરી-ભ્રમણ, અથવા સતત ખડે પગે કાયોત્સર્ગ-ધ્યાન ! ૧૦૦૦ વર્ષમાં એકવાર પણ દિવસે કે રાત્રે જમીન ઉપર પલાંઠી વાળીને બેઠા નહીં ! પછી સૂવાની વાત જ ક્યાં છે ? એ ૧૦૦૦ વર્ષના કાળમાં કોઈની સાથે એક શબ્દનો પણ વાત વીસામો નહિ ! તેમજ મનમાં પણ આજ એકાકીપણું ! વળી મનમાં ઠંડી વધારે પડી... ગરમી શરૂ થઈ. એવો કશો જ વિચાર-વિકલ્પ પણ નહિ ! અને સળંગ હજારે વર્ષ તત્ત્વજ્ઞાનમાં રમણતા રાખી ! પછી કેવળજ્ઞાન થયું.

ઋષભદેવ ભગવાનની મુખમુદ્રા જોતાં જો આ બધી સાધના દેખાય, તો એ ભગવાનનું મુખ જોતાં સુખ પારાવાર ઊપજે, એમાં નવાઈ નહિ.

દેવપાલ એ શ્રાવક શેઠના ઢોરા ચારનારો રજપુત નોકર; જંગલમાં એકવાર એ તૂટેલી ભેખડમાં દટાઈ રહેલી ઋષભદેવ ભગવાનની પ્રતિમા પામ્યો ! નાહી-ધોઈ પ્રભુને નીચે ઉતારી, નીચે માટીનું દેવણિયું બનાવી પ્રભુને એમાં સ્થાપિત કર્યા. હવે પ્રભુની સામે ઊભો રહી પ્રભુના મુખારવિંદ જોતો જોતો એટલો બધો હરખધેલો થઈ ગયો કે થન થન નાચે છે ! અને આંખમાં ચોધાર આંસુ સાથે પ્રભુને કહે છે, ‘ભગવાન મારા જેવા અપાત્ર અભાગીને તું મળ્યો ? હવે મારા ભાગ્યની

અવધિ નથી; અને આજથી સંકલ્પ કરું છું, કે ‘રોજના માટે જ્યાંસુધી તારું દર્શન-પૂજન ન થાય ત્યાંસુધી, મોંમાં પાણીનું ટીપું પણ ન નાખું.’ પછી તો એકવાર સાત દિવસની વરસાદની હેલીમાં એ પ્રભુદર્શને જંગલમાં જઈ ન શક્યો; હેલી બંધ થતાં સાત સાત દિવસના ચોવિહારા ઉપવાસ બાદ જંગલમાં દોડતો જઈને પ્રભુ આગળ રોતી સુરતે ક્ષમા માગે છે, ‘હે નાથ ! તમારા દર્શન વિના હાય ! મારા દિવસો વાંઝિયા ગયા ! ૭-૭ દિવસ મેં તમારી ખબર લીધી નહિ ? પ્રભુ ! હવે પછી મને આવી સજા ન કરતા કે ‘જો તને દર્શન-ભક્તિ નહીં મળે.’ તમે કહેશો તો એમ ને એમ મહિનાના ઉપવાસ કરી આપીશ, પરંતુ તમારી રોજિંદી ભક્તિ અને દર્શન આનંદભરે કરતો રહું એવી દયા રાખજો’ દેવપાલને દર્શને અતિ આનંદ આ હતો.

આ ‘દર્શને અતિ આનંદ’નો એક અર્થ કર્યો કે દેવપાલાદિની જેમ પ્રભુના પ્રત્યક્ષ-દર્શનમાં અતિ આનંદ થાય છે.

હવે બીજો અર્થ એવો છે કે, ‘દર્શન’ એટલે સમ્યગ્દર્શન, પ્રભુના ઘરના સમ્યગ્દર્શનમાં અત્યંત આનંદ થાય છે; કેમકે એ સમ્યગ્દર્શન જે જિનવચન જગતના સત્ય તત્ત્વોનો ખરેખર પ્રકાશ આપે છે; તેમજ ખરેખરો મોક્ષમાર્ગ બતાડે છે. એના પર અનુપમ શ્રદ્ધા થવાથી એ સમ્યગ્દર્શનમાં જીવને પારાવાર આનંદ હોય, તેમાં નવાઈ નથી. કારણ કે સંસારમાં અનંત જન્મ-મરણના ભયંકર દુઃખ નાલેશી અને વિટંબણાથી ત્રાસેલો જીવ એમાંથી છૂટકારાનો સાચો માર્ગ મળતો હોય તો એના ઉપર અનુપમ શ્રદ્ધા થાય. એ પામી અનહદ આનંદ થાય, એ સહજ છે. દા.ત.

સમ્યગ્દર્શન એ ભવચારક-પલાયન કાળઘંટા :-

જેલમાં પડેલા વર્ષોના કેદીઓને પર-રાજ્યવાળા આવીને ઘંટ બજાવી જાહેર કરે કે ‘જુઓ, હવે આ કેદખાનામાંથી તમારે અમુક સમયે પલાયન થઈ જવાનું છે, એનો આ ઘંટ વાગ્યો છે,’ તો જો કે હજી કેદીઓ જેલમાંથી છૂટ્યા નથી છતાં નિશ્ચિત થઈ ગયું કે હવે પલાયનકાળનો ઘંટ વાગ્યો, એમ સમ્યગ્દર્શનમાં ગર્ભિત ભવ-વૈરાગ્ય એ ભવચારકપલાયન કાળઘંટ વાગ્યો સમાન છે. જાણે જ્ઞાનીઓ નિશ્ચિત આશ્વાસન આપે છે કે તમને તીવ્ર ભવવૈરાગ્ય થયો ? અર્થાત્ સંસાર અને સંસારના વિષયો પ્રત્યે ભારે નફરત અને અભાવ થયો ? તો તે તમારા માટે ભવચારકમાંથી યાને સંસારના કેદખાનામાંથી છૂટકારો પામવાના કાળ (સમય)નો ઘંટ વાગ્યો. હવે તમને ભવની કેદ બહુ કાળ જકડી રાખે નહિ.

પ્રભુનું સમ્યગ્દર્શન પામવા પર જો આ આશ્વાસન મળતું હોય કે ‘અનંત અનંત કાળ પછી હવે ભયંકર દુઃખમય વિટંબણાઓનો કાયમી અંત આવવાનો નજીકમાં છે’ તો એના પર કેદીને પરમ આનંદ કેમ ન થાય ? જરૂર થાય, એટલા

માટે અહીં કહ્યું હે 'હે ઋષભદેવ ભગવંત ! હે માતા મરુદેવાના નંદ ! (તમારા) 'દર્શને અતિ હિ આનંદ થાય રે...'

આ આનંદનો જગતમાં જોટો નથી. એટલે જ શાસ્ત્ર કહે છે : જીવને જ્યારે પ્રથમ સમ્યગ્-દર્શન થાય છે, ત્યારે આખા સંસારકાળમાં કદી નહિ અનુભવેલ એવો અપૂર્વ આનંદ થાય છે.

દર્શનમાં શમસંવેગાદિની દૃષ્ટિએ અતિ આનંદ :-

અથવા દર્શને બીજી રીતે આનંદ એટલે સમ્યગ્દર્શનમાં શમ, સંવેગ, વગેરે પાંચ લક્ષણ આવે. એનો આનંદ જબરદસ્ત હોય છે. જેમકે -

(૧) શમમાં આનંદ :

મહાવીર ભગવાનના કાનમાં ગોવાળિયો ખીલો ઠોકવા આવ્યો, અને ભગવાન એવા શમ-ઉપશમ ભાવમાં હતા કે એના આનંદમાં ભગવાનને થયું કે 'મારું માથું બીજી બાજુ ઝાલી રાખનાર કોઈ છે નહિ; તો ગોવાળિયો બિચારો કાનમાં ખીલો ઠોકી ન શકે, એટલા માટે હું એને એમાં સહાયતા કરું.' અને પોતાનું માથું એટલું સજ્જડ ધરી રાખ્યું ! કે એક કાનમાં ખીલો ઠોકાતાં માથું બીજી બાજુ સહેજ પણ ખસે નહિ. શમભાવમાં જો આનંદ ન હોય તો પોતાના જ ઉપરના આવા ધોર કષ્ટમાં ઉપદ્રવ કરનારને પ્રભુ સહાયતા કેવી રીતે કરે ?

(૨) સમ્યગ્દર્શનનું બીજું લક્ષણ 'સંવેગ'-એમાં આનંદ :

સંવેગ એટલે કે મોક્ષ અને મોક્ષના સાધનભૂત ચારિત્ર-ધર્મની ઉત્કટ અભિલાષા. સ્થૂલભદ્રજીને એનો પરમ આનંદ હતો, તેથી જ નંદરાજાએ ધરેલી મંત્રીમુદ્રિકા ય ફગાવી દીધી, કોશાવેશ્યાને ય ફગાવી દીધી, અને આખો સંસાર ફગાવી દીધો ! મનને થયું કે 'કોશાના ૨૪ કલાકના સુખ ખાતર દિવસભરના ખટખટવાળી મંત્રી-મુદ્રિકા ન ખપે, તો પછી મોક્ષના અનંતા સુખ લાવનાર ચારિત્ર ખાતર, સંસારના સુખ શું કામ ખપે ? મારે એ સુખ પણ ન ખપે.' આ વિચારનાર સ્થૂલભદ્રજીનું સૌભાગ્ય કેવુંક હતું ? આવું કંઈક કે જે રૂપરૂપની અંબાર કોશા વેશ્યાના ચરણ મોટા રાજા-રાજકુમારો ચાટતા, તે કોશા સ્થૂલભદ્રજીના ચરણ ચાટતી હતી ! એમને વગર માગ્યે આનંદ આપવા માટે ગીત ગાતી, નૃત્ય કરતી ! આવી પણ સેવા અને સુખ-વિલાસ આપનારી કોશાનો ત્યાગ કર્યો ! કારણ ? અનંત મોક્ષસુખની તીવ્ર આકાંક્ષા જાગી. એ સમ્યગ્દર્શનના 'સંવેગ' લક્ષણના આનંદે કોશા સહિત સમસ્ત સંસારનો ત્યાગ કર્યો.

(૩) દર્શને અતિ આનંદ એટલે કે દર્શનના ત્રીજા લક્ષણ નિર્વેદમાં આનંદ :

'નિર્વેદ' એટલે કે અનંતસંસારસર્જક (૧) વિષયો, (૨) કષાયો અને (૩)

હિંસાદિ-પાપાયરણ જે ઘરવાસમાં છે, તે ઘરવાસ પર અત્યંત અભાવ-નફરત. એથી જ એના ફાંસલામાંથી છુટકારો થાય એનો આનંદ. **થાવચ્ચાકુમાર**ને નેમનાથ ભગવાનની વાણી સાંભળીને આવા ઘરવાસ પર નફરત થઈ, નિર્વેદ થઈ ગયો કે ‘અરેરે! ક્યાં આ મોહમાં પડી મેં ઘરવાસમાં આવા કુટિલ સંસારને ગળે વળગાડી રાખી, એ વિષયો-કષાયો અને પાપોની ઉન્મત્ત ચેષ્ટા કરવાનું રાખ્યું ? એ તો દાડુડિયાની દાડુ પીને કરાતી અસત ચેષ્ટાના જેવી ચેષ્ટા છે. એ તો અનંતી વાર કરી. પણ પરિણામ ? ભવકેદ !...’ એમ **થાવચ્ચાકુમાર**ને સંસાર પર નિર્વેદ થયો. બસ, એથી એના છુટકારામાં આનંદ એવો ઊભરાયો કે અબજોની સંપત્તિ અને ૩૨ અપ્સરાશી યુવાન પત્નીઓને મૂકી એણે નેમિનાથ ભગવાનના ચરણો પકડ્યા.

(૪) દર્શને આનંદ એટલે દર્શનના પાંચમા લક્ષણ આસ્તિક્ય (તત્ત્વશ્રદ્ધા)માં આનંદ :

ઋષભદેવ ભગવાનને સમ્યગ્દર્શનના તત્ત્વશ્રદ્ધારૂપ લક્ષણનો આનંદ કેટલો બધો હશે કે એમાં એ જુએ છે કે લોકો હજી ‘ધર્મ એટલે શું ? મુનિને સુપાત્રદાન એટલે શું ? એ કશું જાણતા નથી, એટલે એમને એ શિખવાડ્યા વગર મારા ચારિત્ર લીધા પછી એ લોકો કદાચ અન્ન-પાણી જેવી તુચ્છ વસ્તુ વહોરાવે નહિ તો મારે ભૂખ્યા રહેવું પડે. એમું દિવસોના દિવસો ય જાય ! પરંતુ તીર્થંકર કેવળજ્ઞાન પામ્યા પૂર્વે આ સાધુ ધર્મનું શિક્ષણ વગેરે કશો ધર્મનો ઉપદેશ આપે નહિ,’ - એ તત્ત્વશ્રદ્ધાને આનંદથી પકડી રાખી, એમણે દીક્ષા લેતા પહેલાં લોકોને ત્રિક્ષાવિધિ શીખવી નહિ. એ તત્ત્વશ્રદ્ધાના પરમ આનંદ વિના આ ધૈર્ય ક્યાંથી રહે ? ધૈર્ય કેવું ? કે ત્રિક્ષા સમયે પ્રભુ રોજ ત્રિક્ષા માટે જાય, પણ એ કાળમાં કોઈ ત્રિખારી જ નહિ; એટલે ઘર આંગણે આવેલાને અન્ન પાણી જેવી તુચ્છ વસ્તુ આપવાની લોકોને કલ્પના જ નહિ. પ્રભુએ ૧૨ મહિના વર્ષોદાન ઉછાળેલું તેથી લોકોને એ દાનનો ખ્યાલ હતો, એટલે પ્રભુની આગળ એ ભોળા જુગલિયા લોકો હીરા, માણેક, સોનું, અને હાથી ઘોડા ધરતા, પણ અન્ન નહિ ! ત્યારે જ્યાં મમ્ મમ્ની અન્નની જરૂર હોય ત્યાં એ હીરા-માણેકને શું કરે ? આમ ભગવાન ૪૦૦ દિવસ સુધી અન્ન-પાણીનું દાન ન મળતાં ભૂખ્યા અને તરસ્યા રહ્યા ! કિંતુ મનને ક્યારેય ખેદ ન થયો કે ‘હાય ! દીક્ષા લેતાં પહેલાં મેં આ લોકોને અન્ન-દાન કેમ શિખવાડ્યું નહિ ? કેમ ખેદ નહિ ? સમ્યગ્દર્શનની આ તત્ત્વશ્રદ્ધાનો પ્રભુને પરમ આનંદ હતો.

એવી પ્રભુની તત્ત્વશ્રદ્ધારૂપ સમ્યગ્દર્શનનો આદર્શ નજર સામે રાખીને કવિ પ્રભુના ગુણ ગાય છે કે ‘દર્શને અતિ હી આનંદ !’ પ્રભુ ! તમારા સમ્યગ્દર્શનમાં અત્યંત આનંદ થાય છે.

કવિએ કેવી ખૂબી કરી છે કે ‘મુખ દીઠે સુખ ઊપજે’ માં પ્રભુનું મુખ-દર્શન એટલે મુખનું જ્ઞાન-અરિહંતનું જ્ઞાન લીધું. મુખ એ શરીરનો મુખ્ય ભાગ છે, મુખ્ય લેવાથી આખો આત્મા-આખું શરીર આવ્યું. એનું તેથી ‘મુખ દીઠે’ થી અરિહંતનું જ્ઞાન લીધું. અરિહંતનું દર્શન કરતાં આવડે તો એમાં અરિહંત સંબંધી ઘણી વિગતો જાણવા મળે. પછી ‘દર્શન આંતે આનંદ’ થી સમ્યગ્દર્શન લીધું; અને ‘જગવાલહો’ થી સમ્યક્ ચારિત્ર લીધું; કેમકે જે માણસ ચારિત્રશીલ હોય એ જ બીજાને વહાલો લાગે. આમ પહેલી ગાથામાં ઋષભદેવ પ્રભુના આલંબને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનાં ગુણગાન કર્યાં.

**આંખડી અંબુજ પાંખડી, અષ્ટમી શશિ સમ ભાલ લાલ રે,
વદન તે શારદ ચંદલો, વાણી અતિહિ રસાલ લાલ રે...૨**

ભાવાર્થ :- એ પ્રભુની બે આંખ કમળની પાંખડી જેવી છે, લલાટ આઠમના ચંદ્ર જેવું છે, મુખ શરદઋતુના ચંદ્ર જેવું છે અને વાણી અત્યંત (મનોહર-મોહક) રસભરેલી છે.

વિવેચન : આંખડી અંબુજ પાંખડી :

ભગવાનની આંખ કમળની પાંખડી જેવી કોમળ અને લાવણ્યવાળી છે. ત્યારે જ મહાવીર પ્રભુને છ મહિના રંજાડનાર સંગમ પાછો ફર્યો ત્યારે ભગવાનની કોમળ આંખ-પાંખડી આંસુથી ભિંજાઈ ગયેલ. તેજોલેશ્યા ફેંકનાર ગોશાળા પર પણ ભગવાનની કોમળ આંખોરૂપી કમળપાંખડીમાં ઉત્રતા કઠોરતા ન આવી, પણ કોમળતા જ રહી. એટલે આંખ કમળની પાંખડીની માફક ગોશાળા પ્રત્યે પણ તેવી ને તેવી જ મુલાયમ રહી.

જેમ કમળની પાંખડી સુકોમળ, સુંદર અને સુગંધિત હોય છે, એમ પ્રભુની આંખ પણ એવી સુંદર-સુકોમળ રહે છે. એટલે તો પ્રભુના માથા પર કાળચક્ર પછાડનારો અને છ મહિના સુધી એકધારા ઉપસર્ગોની ઝડી વરસાવનારો સંગમદેવ જ્યારે ગયો ત્યારે એના પર કરુણાથી ભગવાનની આંખમાં આંસુ આવ્યા ! પ્રભુને કરુણાના આ વિચારનું ફળ છે. ભગવાને જગતને કર્મપીડિત દેખ્યું એટલે એમને એમ થાય છે કે ‘કર્મ-પિશાચથી જીવો બિચારા કેવા રેંસાઈ રહ્યા છે ! કેમ એમને બચાવું !’ એવી સર્વ જીવ પરની કરુણામાં ભયંકર દુશ્મન પર પણ કરુણા ! ત્યારે આપણે આ વિચારવાનું કે “ભયંકર દુશ્મન ઉપર પણ કોમળતાની વાત તો પછી, પણ આશ્રિત પર આ કોમળતા છે ખરી કે આ બિચારા પાપકર્મના સંસારમાં રેંસાઈ ન જાઓ !”

તેમ પ્રભુની આંખ દેખી હૈયું ઠરે; કેમકે એ આંખરૂપી કમળ પાંખડીમાં વીતરાગનું સૌંદર્ય અને સુકૃત-સદ્ગુણોની સુગંધ દેખાય છે. એ દેખી દિલ ઠરે. ઋષભદેવ પ્રભુની આંખડી રૂપી કમળ-પાંખડીની પાછળ આ દેખાય, કે ૧૧મા ભવે ભગવાન ચક્રવર્તીપણું છોડી મુનિ બન્યા ! અને જ્ઞાનની પ્રખર આરાધના કરી ૧૪ પૂર્વના પારગામી બન્યા ! જ્ઞાનના આ સદ્ગુણની સાથે તપ-સુકૃતની સાધના પણ એવી જોરદાર લગાવી અને વીસસ્થાનક ધર્મની એવી જોરદાર આરાધના કરી, કે એમાં અદ્ભુત લલ્લિઓ ઊભી થઈ ગઈ !

અષ્ટમી શશિ સમ ભાલ લાલ રે :

ભગવાનનું ભાલ-લલાટ અષ્ટમીના અર્ધચંદ્રાકાર જેવું સોહામણું ને તેજસ્વી છે. જેને જોતાં ઠરી જઈએ એવી એમાં મુલાયમતા છે, પણ કપાળમાં અન્ય દેવની જેમ ઉગ્રતાની કચ્ચલી નહિ.

વદન તે શરદ ચંદલો :

શરદ ઋતુના ચંદ્રમાના જેવું પ્રભુનું મુખ દીઠે કષાયના તાપ મિટાવી ઠંડક આપે છે. પ્રભુનું મુખ સંસાર-દાવાનલથી તપેલા અને કષાયોથી ભરેલા ભવ્ય જીવોને ઠંડક આપે છે; કેમકે ભગવાનના વદનમાં ભારોભાર શીતલતા દેખાય છે. જેમ શરદ ઋતુમાં નથી ગરમી કે નથી ઠંડી, તેવી સમઋતુનો ચંદ્ર જેટલો આલ્હાદ અને પ્રશાંત હોય છે, તેવા જ ભગવાન પણ શીતળ અને પ્રશાંત મુખવાળા છે. મુખ પરની આ શીતલતા સ્થિર હોય છે; ત્યારે તો વીર પ્રભુ પર ગોશાળાએ તેજોલેશ્યા છોડી-તેના કારણે ભલે ભગવાનના શરીરને તાપ લાગ્યો, છતાં પણ ભગવાનનું મુખ શાંત-પ્રશાંત અને શીતળ રહ્યું !

વાણી અતિ હિ રસાળ લાલ રે :

જિનવાણી અતિ રસ ભરેલી છે. છ માસ સુધી સાંભળતાં પણ ભૂખ-તરસ-થાક ન લાગે ! એટલો બધો વાણીમાં દિવ્ય રસ વહે છે.

ડોશી માથે ભારો લઈ આવે છે. એમાંથી એક લાકડું નીચે પડી ગયું. તે એક હાથે ભારો પકડી રાખીને બીજા હાથે લાકડું લેવા નીચી અડધી વળી, ને એટલામાં સમોસરણ મંડાઈ ગયેલું ! ને પ્રભુની અમૃત કરતાં પણ અત્યંત અધિક મીઠી વાણી વરસવા લાગેલી ! એ જિનવાણી ડોશીના કાન પર પડી, તો એને સાંભળવામાં ડોશી એવી લીન થઈ ગઈ કે એ અડધી વાંકી વળેલી ક્યાંય સુધી એમની એમ જ ઊભી રહી !

આવી આશ્ચર્યકારી અતિ મીઠારસ ભરેલી ભગવાનની વાણી સાંભળવા કસાઈ જેવા માણસો અને જંગલી પશુ પણ બેસે છે ! અને તલ્લીન બની જાય છે !

સમોસરણ-તોરણે બાઈ મરી :

જંગલમાંથી મળી ગયેલ સિંદુવાર પુષ્પને પ્રભુને ચડાવવા લઈ આવતી ડોશીનું સમવસરણના તોરણે મૃત્યુ થયું ! પડી નીચે. એ જ વખતે પાછળ સવારી સાથે રાજા આવતો હતો, એ ઊભો રહી ગયો. ‘ડોશી કેમ પડી’ એ તપાસ કરાવતાં ડોશી મરેલી માલૂમ પડી. તેથી સિપાઈઓને મડદું નીચે લઈ જઈ અગ્નિસંસ્કાર કરવા કહ્યું, અને પોતે પ્રભુ આગળ આવી અફસોસથી પ્રભુને પૂછે છે કે—

‘પ્રભુ એ ડોશી બિચારી કાં તોરણે જ મરી ? આપની પાસે બિચારી પહોંચી ય શકી નહિ ! એ મરીને ક્યાં ગઈ ?’

ભગવાન કહે છે ‘જો આ પેલો દેવતા બેઠો છે, એ જ એ ડોશીનો જીવ છે. એને જંગલમાં મનોરમ સિંદુવારનું ફુલ મળ્યું, તે લઈ અમને ચડાવવા એ આવેલી; પરંતુ આયુષ્ય પૂરું થતાં ફુલ ન ચડાવી શકી એના અફસોસમાં તથા દેશનાની વાણી પીવાના રસમાં એ મરીને આ દેવ થઈ.’ એવી રસાળ જિનવાણી છે.

તેમ ભગવાનની વાણી એવી રસમય છે, કે કાળસૌરિક કસાઈ જેવા પાપીને પણ સાંભળવી ગમે ! આ જ રસાળ વાણીએ ગૌતમસ્વામીને આવજર્યા, મિથ્યાયજ્ઞની ક્રિયામાંથી બહાર કાઢ્યા.

આ વાણીનો પ્રભાવ કેવો કે શિકારી પશુ પણ વૈર ભૂલી સાંભળવા બેસી જાય ! મેઘકુમારાદિને ભગવાનની આ પ્રભાવપૂર્ણ વાણીએ જ સ્થિર કર્યા. વળી આ ભગવાનની વાણી એવી રસ-સભર છે કે, ગૌતમસ્વામીએ આ વાણીને ઝીલી ! જો કે પ્રભુની વાણીને પોતે જ ૧૪ પૂર્વમાં ગુંથી છે, છતાં પોતે રોજ-રોજ વિસ્મિત હૃદયે પ્રભુની વાણી સાંભળે છે ! આ પ્રભાવ ભગવાનની અતિ રસાળ વાણીનો કે જાણે ‘જીવનભર એને પીધા જ કરો, પીધા જ કરો’ એમ મનને થાય.

તેમ ભગવાનની વાણીથી સ્વયં ન ધરાતા ગૌતમસ્વામીએ સભાને એ રસ વધુ પીવડાવવા ભગવાનને ઉદ્દેશ્યર પ્રશ્ન કર્યા છે. વળી ભગવાનની વાણી માત્ર રસથી ભરેલી એટલું જ નહિ, પણ તત્ત્વથી પણ ભરેલી છે ! એટલે તો ઈન્દ્રનાગ તપસ “ભો અણેગ-પિંડિઆ એગપિંડિઓ તં દદ્દુમિચ્છઈ” આ વચન પર આર્વર્જિત થઈ ગયા.

યુગની આદિમાં ઋષભદેવ ભગવાને કેવી અદ્ભુત તત્ત્વરસથી રસાલ દેશના રેલાવી કે જેમને હજી એક નાના સામાયિકનો ય અભ્યાસ નથી તે ભરત ચક્રવર્તીના ૫૦૦ પુત્ર અને ૭૦૦ પૌત્રો રસાળ વાણીના પ્રભાવથી સર્વે ચારિત્ર માટે ઊભા થઈ ગયા ! ભગવાને ૮૪ ગણધરો સ્થાપ્યા તેમાં પણ આ વાણીનો જ પ્રભાવ છે.

લક્ષણ અંગે વિરાજતાં, અડહિય સહસ ઉદાર લાલ રે, રેખા કર ચરણાદિકે, અભ્યંતર નહિ પાર લાલ રે...૩

ભાવાર્થ :- એ પ્રભુના શરીર ઉપર એક હજાર ને આઠ લક્ષણો શોભે છે. બે હાથની હથેળી અને પગના તળિયા ઉપર અનેક પ્રકારની શુભરેખાઓ છે. ‘અભ્યંતર’ યાને આત્મિક લક્ષણો-ગુણનો તો પાર જ નથી. એટલે કે ગુણો અનંત છે !

વિવેચન : ભગવાનનું શરીર અને તેના પર લક્ષણ એ બધું અદ્ભુત છે કારણ કે તેમની પૂર્વજન્મની સાધના અદ્ભુત છે. અને એ સાધનામાં પણ વીર્યાચારનું પાલન ભગવાને જોરદાર કર્યું છે.

પ્રભુમાં ૧૦૦૮ લક્ષણ, તલ વગેરે શુભ ચિહ્ન અનન્ય છે. કેમકે પૂર્વે તીર્થકરત્વ પુણ્યના શુભ આશ્રવ ઊંચા સેવેલા ! એના પુણ્યથી ઊભા થયેલા છે. એટલે આ લક્ષણો એ એમણે કરેલી ઊંચી વીસસ્થાનકની સાધનાનું અનુમાન કરાવે છે. પ્રભુએ ૨૦ સ્થાનકની આરાધના કેવીક કરી ! કે ૨૦ સ્થાનકમાના તે તે પદનો એમને નાદ લાગ્યો ! તે તે પદની આરાધનાનો ભેખ લીધો ! આપણને પણ આવો નાદ લાગવો જોઈએ, જેમકે દેવપાલને અરિહંતપદનો નાદ લાગેલો.

ભગવાનની ૨૦ સ્થાનકની આરાધનાનો પ્રભાવ આત્મા પર તો પડ્યો પણ શરીર પર પણ પડ્યો ! માટે તો શરીર પર ૧૦૦૮ લક્ષણ અને અપાર નાની મોટી શુભ રેખાઓ છે. જેમ શરીર પરના ૧૦૦૮ લક્ષણો ભગવાનની પૂર્વજન્મની વિશિષ્ટ આરાધનાની ચાડી ખાઈ રહ્યા છે, તેમ આ વિશાળ-ઉદાર ચિહ્નોની પાછળ સમ્યક્ત્વ અને સર્વજીવકરુણાની ભાવના પણ કેટલી જોરદાર હશે ? તે જણાવી રહ્યા છે.

જે ધરતી પર આપણે જીવીએ છીએ, એ જ ધરતી પર પ્રભુ જીવવા છતાં એમણે મોહમાયા-વિષયો અને હિંસાદી પાપો વિસારી દીધા, ને અહિંસા-સંયમ-તપને વહાલા કર્યા ! ને આ ૨૦ સ્થાનકની સાધનાઓમાં જ મન લગાડી દીધું !

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૩૪, અંક-૩૫, તા. ૧૭-૫-૧૯૮૬

ઋષભદેવ ભગવાને પૂર્વના ત્રીજા ભવે ચક્રવર્તીપણે બધી ઠકરાઈ-વૈભવ-રાજવી સુકુમારતા તથા કાયાની સુકોમળતા ફગાવી દઈ સંયમ અને ૨૦ સ્થાનકની આરાધના વહાલી કરી. ચક્રવર્તીની કાયાએ જોરદાર તપ સાથે જ્ઞાન-પ્રાપ્તિની પ્રબળ મહેનત વહાલી કરી. જ્ઞાન અને તપનો મહાપરિશ્રમ કેવો કે જે મહાસાગર જેવા ‘પૂર્વ’ શાસ્ત્રો લખેલા ન મળે, ગુરુમુખેથી સાંભળી લઈ મોંઢે (કંઠસ્થ) કરવા પડે.

આ તે ૧૪ પૂર્વશાસ્ત્રો કાંઈ નાનાસુના છે ? પહેલું પૂર્વશાસ્ત્ર કદાચ લખવું હોય તો એના સૂત્રો એટલા બધા કે એ લખવા માટે એક હાથી માય એવડો ખાડો ભરીને શાહીની મષીથી એ લખી શકાય. એટલી બધી મષીમાં પાણી નાખી શાહી કેટલી બને ? પહેલું પૂર્વ લખવા એટલી બધી શાહી જોઈએ, પછી બીજા (દ્વિતીય) પૂર્વ માટે તો ૨ હાથી પ્રમાણ, અને ત્રીજા માટે ૪ હાથી પ્રમાણ એમ ડબલ ડબલ કરતાં ૧૪ મું પૂર્વ લખવા ૮૧૯૨ હાથી પ્રમાણ મષી જોઈએ અને એના પાણીથી લખાય. ભગીરથ સ્વાધ્યાય-શ્રમથી એવા ૧૪ પૂર્વનું ચક્રવર્તીમુનિએ જ્ઞાન મેળવ્યું ! પ્રભુનું કેવું ધન્ય આરાધનામય જીવન !

‘પૂર્વ’ શાસ્ત્રો ભણવા કેટલા અઘરા છે કે પૂ. ભદ્રબાહુ સ્વામીએ સ્થૂલભદ્રજી મુનિની સાથે બીજા અનેક સાધુઓને વાચના આપવી શરૂ કરેલી, પણ બીજા બધા ધીમે ધીમે વાચનામાંથી ‘આ ભાઈ સાહેબ ! અમારું કામ નહિ’ એમ કહી ખસી ગયેલા ! એક માત્ર સ્થૂલભદ્ર સ્વામી ટકેલા ! આવું અઘરું ભણવાનું એ ઋષભદેવ ભગવાને ચક્રવર્તી મુનિના ભવમાં વહાલું કર્યું ! તેમ ચક્રવર્તીના રાજવી શરીરે ઘોર તપનો નાદ લગાડ્યો ! આ રીતે ભગવાનના અભ્યંતર ગુણો અપરંપાર છે. માટે જ કવિએ લખ્યું કે,

‘અભ્યંતર નહીં પાર લાલ રે’

ભગવાનના ગુણોનો પાર પામવો ઘણો મુશ્કેલ છે.

ઇંદ્ર ચંદ્ર રવિ ગિરિ તણા, ગુણ લહી ઘડિયું અંગ લાલ રે,

ભાગ્ય કિહાં થકી આવીયું ? અચરિજ એહ ઉતંગ લાલ રે...૪

ભાવાર્થ :- ઈન્દ્ર, ચંદ્ર, સૂર્ય અને મેરુગિરિના સારભૂત ગુણો લઈને પ્રભુનું અંગ ઘડવામાં આવ્યું છે, તે તો સંગત થાય પરંતુ ‘આવું ઉત્કૃષ્ટ ભાગ્ય (યાને સૌભાગ્ય) ક્યાંથી આવ્યું ?’ એ મોટું આશ્ચર્ય છે ! કારણ કે ભગવાનના સૌભાગ્ય જેવું ઈન્દ્ર, ચન્દ્રાદિ કોઈની પાસે સૌભાગ્ય દેખાતું નથી.

વિવેચન : ઈન્દ્ર અસંખ્ય છે તેમની પાસેથી ઐશ્વર્ય લીધું, તે ભગવાનનું ઐશ્વર્ય કેવું ? કે

(૧) ચાલે ત્યારે પગ મૂકવા ધરતી પર સોનાના મુલાયમ નવ કમળ રચાય ! (૨) દેશના ભૂમિરૂપે સમવસરણ રચાય ! તે અલૌકિક ઐશ્વર્ય. એ પણ એવું કે તે જોવાનું ૧૪ પૂર્વધર મહર્ષિને પણ મન થાય ! (૩) તે સમવસરણમાં ભગવાનના આઠ પ્રાતિહાર્ય કેવા અલૌકિક શોભે ! (૪) વિહારમાં પણ ભગવાનનું ઐશ્વર્ય કેવું તો કે માથાપર આકાશમાં સિંહાસન, ત્રણ છત્ર, દુંદુભિ આદિ સાથે

ચાલે ! તેમ (પ) રસ્તામાં વૃક્ષો નમે ! કાંટા ઊંધા થાય ! પંખેરા આકાશમાં પ્રદક્ષિણા-ધૂમરી દેતાં ચાલે ! (૬) જઘન્યથી એક કોડ દેવતા સાથે હોય... વગેરે. આવો ઠાઠ-ઐશ્વર્ય માટા ઈન્દ્રને પણ ન હોય.

મરીચિ કેમ બૂઝ્યા ?

દા.ત. ભગવાનના સમવસરણનું ઐશ્વર્ય કેવુંક અદ્ભુત હશે કે તે જોતાં જ મરીચિને વૈરાગ્ય થઈ ગયો ! તેણે વિચાર્યું કે “સમવસરણનો આ મહાવૈભવ મારા ચક્રવર્તી પિતા પાસે ય નથી, અને અહીં આવેલા મોટા દેવેદ્રો પાસે ય નથી ! એ વૈભવ આ મારા દાદા ઋષભદેવ ભગવાનના ધર્મનું ફળ છે. એટલે કે -

આ વૈભવના મૂળમાં દાદાનો ધર્મ છે.

પરંતુ એ ધર્મમૂળ પર આ વૈભવ એ તો ડાળપાંખળા બરાબર છે; પણ ધર્મમૂળ પર અંતિમ સાચું ફળ તો મોક્ષ છે.

હવે મારી સામે બે વસ્તુ છે. એક બાજુ પિતા ચક્રવર્તીના ઘરના વૈભવી ઠાઠ છે ! બીજી બાજુ દાદા ઋષભદેવ ભગવાનના ઘરનો ધર્મ છે ! તો હું કોને વળગું ? ડાળ-પાંખળા તુલ્ય પિતાના ઘરના વૈભવી ઠાઠને વળગ્યો રહું ? કે મૂળભૂત પ્રભુના ધર્મને જ જીવનભર માટે વળગું ? વૈભવી ઠાઠ તો જીવનના અંતે ફના છે, ધર્મમૂળ ઠેઠ મોક્ષફળ સુધી પહોંચાડે છે ! તો હવે કોને વળગું ?”

એમ વિચારીને વિવેકી મરીચિએ ધર્મમૂળને પકડ્યું, પ્રભુ પાસે જઈ દેશના સાંભળ્યા પહેલાં જ મરીચિએ ચારિત્ર ધર્મ લઈ લીધો ! આ પ્રભુના સમવસરણ-ઐશ્વર્યનો પ્રભાવ ! કવિ કહે છે : “ઈન્દ્રચંદ્ર... તણા ગુણ લઈ ઘડિયું અંગ” આમાં અસંખ્ય ઈંદ્રોનો ઐશ્વર્ય ગુણ લીધો.

હવે અસંખ્ય ચંદ્રોનો સૌમ્યતા ગુણ લીધાની વાત.

ભગવાનમાં ચંદ્રની સૌમ્યતા :

ભગવાનની સૌમ્યતા-શીતલતા કેવી કે, કાલસૌરિક કસાઈ અને સિંહ-વાધ-વરુ જેવા અતિ કૂર જીવો પણ હરખભેર ભગવાનની સામે ટગર ટગર જોયાં જ કરે ! આવી ચંદ્ર જેવી સૌમ્યતા-શીતલતા-આલ્હાદકતા અરિહંત ભગવાનમાં છે... માટે તો, કધાયથી ધમધમતા આવેલા ૯૮ પુત્રોને ભગવાને વૈરાગ્યની શાંતતા ને મૈત્રીની શીતળતાથી સારી રીતે ઠારેલા ! દુશ્મન ભરત નથી પણ રાજ્ય-મોહમાયાનો લોભ દુશ્મન છે, ભાવશત્રુ છે, તેમ બતાવી કેવળજ્ઞાની બનાવેલા.

ચંડપ્રઘોત અને ચંડકૌશિક :

મહાવીર ભગવાનની સૌમ્યતાથી જ સર્પ ચંડકૌશિક બોધ પામેલો ! ભગવાનની વાણીની સૌમ્યતા-શીતળતા કેવી ? ડંસ મારનાર ચંડકૌશિક સાપને ભગવાન કહે

છે : “ભઈલા ! હવે તો બૂઝ ! બૂઝ ! બોધ પામ ! બોધ પામ !” ને ચંડકૌશિક શાંત બનીને કીડીઓના ઘોર ઉપસર્ગને સમતાથી સહન કરનારો બન્યો.

રાજા ચંડપ્રદ્યોત પરરાણી મૃગાવતીમાં આસક્ત બનેલો. એની પાછળ એના પતિરાજા સાથે યુદ્ધ કરી એને માર્યો પછી મૃગાવતી કિલ્લો બંધ કરી અંદર રહેલી. એના કહેવાથી ૪-૪ મહિના મહેનત કરી મૃગાવતીનો કિલ્લો સમરાવી આપેલો, છતાં મહાસતી મૃગાવતી વશ ન થયા. ત્યાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા, સમવસરણ મંડાયું, મૃગાવતી વશ થયા વિના ત્યાં પહોંચ્યા. એવા પણ મૃગાવતીને ચંડપ્રદ્યોતે ભગવાનની હાજરીથી અને ભગવાનની શીતળતા-સૌમ્યતાથી ઠંડાગાર બની ચારિત્રની રજા આપી.

વળી સૌમ્યતાની સાથે ભગવાનનો વૈરાગ્ય ભગવાન ઘરમાં હતા ત્યારે પણ ઝળહળતો હતો ! માટે તો પિતા સિદ્ધાર્થરાજા વર્ધમાનકુમારને વિવાહની વાત કરતા ખચકાય છે. એટલે એમણે ત્રિશલારાણીને વર્ધમાનને સમજાવવાનું કામ સોંપ્યું. અહીં ત્રિશલા માતાને પુત્રને મનામણા કરવા પડેલા કે ‘વર્ધમાન ! અમારી ખાતર પણ વિવાહનું મંજૂર કર !’

પાર્શ્વકુમારની સૌમ્યતા-શીતળતા કેવી ? કે અભિમાનથી લડવા આવેલો શ્લેષ્ઠરાજા પાર્શ્વકુમારના પગમાં પડી ગયો !

ઋષભદેવ ભગવાનની સૌમ્યતા કેવી ? કે નમિવિનમિ રાજ્ય વગરના રહ્યા, તે સાધુ બનેલ ભગવાન પાસે રાજ્ય માગવા આવ્યા. ‘અમારો ભાગ આપો.’ ભગવાન બોલતા નથી, પણ ભગવાનની સૌમ્યતાથી આકર્ષાઈને એ પ્રભુની સાથે ને સાથે વિહારમાં ચાલતા ! ને પ્રભુ થોભે ત્યાં જંગલમાં પ્રભુના બોડીગાર્ડ બનીને સેવામાં રહેતા ! ધરણેન્દ્રે આવીને પોતે રાજ્ય આપવા કહ્યું, તો પણ એને જવાબ આપ્યો કે, ‘લઈશું તો દાદાજી પાસેથી જ રાજ્ય લઈશું.’ ધરણેન્દ્રને આવો જવાબ નમિ વિનમિએ આપ્યો છે તે ભગવાનની સૌમ્યતાથી આકર્ષાઈને.

ભગવાનની સૌમ્ય મુદ્રાની જેમ વાણી પણ સૌમ્ય છે. આ સૌમ્ય વાણીમાં ભગવાને પુંડરીકસ્વામી આદિ પાંચ કોડ મુનિઓને કહ્યું કે : ‘તમારું કલ્યાણ સિદ્ધિગિરિ પર છે’ તો તરત એ બધાએ સિદ્ધિગિરિ પર જઈ અનશન સ્વીકારી ચૈત્રીપૂનમે મોક્ષે સિધાવ્યા !

રવિનો ગુણ લઈ અંગ ઘડાયું :

‘ઈન્દ્ર-ચંદ્ર-રવિ...’ અસંખ્ય રવિનો ગુણ ‘પ્રતાપ’ લઈ ભગવાનનું અંગ ઘડાયું તેથી ભગવાનનો પ્રતાપ અનુપમ.

પ્રભુનો પ્રતાપ કેવો ? મિથ્યામતિ વાદીઓની ભગવાનની સામે બોલવાની

હિંમત નહીં ! પદ્મ પાખંડિઓ સમવસરણમાં ભગવાનની સામે બેસે, ભગવાનને ઈન્દ્રજાળિયો માને, છતાં તેમની ભગવાન સામે હરફ ઉચ્ચારવાની હિંમત નહીં. એવો પ્રતાપ પ્રભુનો !

ઈન્દ્રભૂતિ અભિમાનના લીધે પ્રભુને વાદમાં જીતવાની ઈચ્છાથી સમવસરણમાં આવેલા. પરંતુ ભગવાનના પ્રતાપે અભિમાન રહિત બને છે.

ભગવાનનો પ્રતાપ એવો કે વિચરે ત્યાં ૧૨૫ યોજનમાંથી મારી મરકી આદિ ઉપદ્રવો દૂર થાય ! મોટા ઈન્દ્રો પણ પગમાં પડે ! ભગવાનના દિવ્ય પ્રતાપને જોઈને જ રોહિણિયાનો બાપ મરતી વખતે રોહિણિયાને પ્રતિજ્ઞા કરાવે છે કે, ‘બેટા ! વર્ધમાનની નજીક ન જવું. એમનું એક પણ વચન ન સાંભળવું; નહિતર આપણો ધંધો તું ભૂલી જઈશ.’

જેમ ભગવાનનો પ્રતાપ, તેમ પ્રભાવ પણ અદ્ભુત કોટિનો ! મહાવીર ભગવાન સાથે જંગલમાં ને તાપમાં વિહાર કરતા મુનિઓને તરસ લાગી છે. તળાવમાં પાણી જોયું, પણ ભગવાનને પૂછવાની હિંમત નથી ચાલતી કે, આ પાણી કેવું ? સચિત્ત કે અચિત્ત ?’ અને ભગવાન પણ પાણી અચિત્ત જુએ છે છતાં સાધુઓને અચિત્ત ન બતાવ્યું. તો પ્રભાવ કેવો પડ્યો ? કે સાધુઓએ ત્યાં તૃષાની ઉલ્કટતામાં સહર્ષ અનશન સ્વીકારી લીધું !

‘ઈન્દ્ર-ચંદ્ર-રવિ-ગિરિ તણા... અંગ લાલ રે’

પ્રભુમાં મેરુગિરિની ધીરતા :

ભગવાનમાં ધીરતા કેવી ! કે જાણે શાશ્વતા પાંચ મેરુ પર્વતની ધીરતા લઈને અંગ ઘડ્યું ! કદાચ મેરુ ડગે, પણ ભગવાન ન ડગે, અડોલ ! ભગવાનને એમના સંયમ-ક્ષમાદિ ગુણોમાંથી ડોલાયમાન કરનારો કોઈ જન્મ્યો નથી. સંગમદેવે છ મહિના ઉપસર્ગ કરેલ, પણ એ હાર્યો, થાક્યો ને અંતે ચાલતો થયો ! સંગમના એક રાતના ૨૦ ઉપસર્ગો કેવા ભયંકર !! કે જેમાંના એક ઉપસર્ગ માત્રથી બીજાનું મૃત્યુ થઈ જાય, પણ પ્રભુ જીવંત રહી સમતા ને સમાધિપૂર્વક સહન કરે છે ! ઉપસર્ગ કેવા ? તો કે ધરણી ધ્રુજતી હતી પરંતુ ભગવાન સ્થિર-નિર્હંપ હતા ! તેથી જ ભગવાન ધીરતામાં અગ્રણી કહેવાય છે.

દીક્ષા પછી ઋષભદેવ ભગવાનને એક લાખ પૂર્વ વર્ષ જીવવાનું બાકી છે; છતાં ‘હાય બાપ ! લાખ પૂર્વ વરસ ચારિત્રના કષ્ટ ઉપાડવાનાં ?’ એમ ગભરાયા નહિ, અને ચારિત્ર લે છે. દીક્ષા દિવસથી માંડી ૪૦૦ દિવસ સુધી ભગવાનને ગોચરી ન મળી, પાણી ન મળ્યું, તો પણ મેરુ જેવા અડોલ ભગવાન છે, તે એનો લેશ પણ ખેદ નથી. આહારનો એક દાણો ન મળે, પાણીનું એક ટીપું ન મળે,

છતાં કશા સંકલ્પવિકલ્પ ઊઠતા નથી. લોકોને આહારદાન-વિધિની ખબર નથી, તેથી હીરા-માણેકનું દાન ધરે છે. પણ પ્રભુ એ લોકોને એક ઈગિત-ઈસારો પણ કરતા નથી કે ‘ના, આનો ખપ નથી, પેલાનો ખપ છે.’

આ પ્રભુની ધીરતા કેવી કે ૨૦ લાખ પૂર્વ જેવા જંગી લાંબા-કાળ સુધી કુમારપણે રહ્યા, પણ રાજા બનવાની ઉતાવળ ન કરી ! એ તો નાભિકુલકરે સામે ચડીને કહ્યું ત્યારે બનવું પડ્યું. ભોળા યુગલિયા ઋષભનો રાજ્યાભિષેક કરવા માટે પાણી લેવા દોડ્યા, પણ અહીં તો ઈન્દ્રે સપરિવાર આવીને પ્રભુનો રાજ્યાભિષેક કરી દીધો. પ્રભુને પગથી માથા સુધી શણગારી સિંહાસને બેસાડી દીધા. જુગલિયા પડિયામાં પાણી લઈને આવ્યા, પણ અભિષેક ક્યાં કરે? આખું શરીર શણગારેલું છે. તો પગનો અંગુઠો ખાલી દેખ્યો, યુગલિયાઓએ એના પર અભિષેક કર્યો, ‘શું ઈન્દ્રને પ્રભુને પહેરાવવા મુગટ-હાર વગેરે આભૂષણ મળ્યા, તો પગની મોજડી ન મળી ?’ એમ પ્રશ્ન થાય, પરંતુ હકીકતમાં પૂર્વના રાજાઓમાં આ શિસ્ત હતી કે રાજસિંહાસન પર મોજડી પહેરીને ન બેસે. એટલે પગ મોજડી વિનાના ખુલ્લા હતા; ત્યાં યુગલિકોએ અભિષેક કર્યો. ‘માથે શણગાર બગડે માટે ત્યાં અભિષેક ન કરાય’ એવું સમજનાર યુગલિયાના આ વિનયનો પણ આ પ્રભાવ પડ્યો કે ઈન્દ્રે કુબેરદેવ પાસે ૧૨ યોજનની સોનાની વિનીતા નગરી બનાવી આપી ! મૂળ આ બધો પ્રભાવ ભગવાનની ધીરતાનો.

જેમ ૪૦૦ દિવસ થયા છતાં પારણાની ઉતાવળ ન કરી, એ ભગવાનની ધીરતા-વીરતા ! તેમ ૧ વર્ષ બાહુબલી તડકે શેકાણા બાદ ધીરપ્રભુએ ક્રુણા કરી. બ્રાહ્મી-સુંદરી બહેનસાધ્વીઓને મોકલી અભિમાનના હાથી પર ચડેલા બાહુબલીજીને નીચે ઉતાર્યો ને કેવલી બનાવ્યા ! આ પ્રભુની ધીરતાનો પ્રભાવ...

તેમ પ્રભુ કેવળજ્ઞાન પછી પૃથ્વીતલ પર લાખપૂર્વ વર્ષ વિચર્યા, પણ ભરતને ઘેર જઈ ન બેઠા કે ‘જો ભરત ! કામ પતી ગયું; ને હવે તો અઘાતી કર્મ ખપી જાય એટલે મોક્ષ છે; ત્યાં સુધી હું અહીં બેઠો છું.’ પ્રભુએ તો વિહાર આદર્યો, ને એમાંય દેવોની પાલખીમાં ય ન બેઠા ! દેવના રચેલા સમવસરણ પર બેસનાર પ્રભુ દેવોની પાલખીમાં બેસી વિહાર કેમ ન રાખ્યો ? કહો, સંયમ માર્ગે ચાલવામાં આવી પ્રભુની ધીરતા હતી.

‘ભાગ્ય કિહાં થકી આવીયું, અચરિજ એહ ઉતંગ લાલ રે’

ભગવાનના અંગમાં ઐશ્વર્ય-સૌમ્યતા-પ્રતાપ-ધીરતા દેખાય છે, એ ગુણો તો ઈન્દ્ર-ચંદ્રાદિ પાસેથી લીધા, પણ ભગવાનનું જગતમાં જે અદ્ભુત ‘ભાગ્ય’ એટલે કે ‘સૌભાગ્ય’ દેખાય છે એ ક્યાંથી આવ્યું ? એ મોટું આશ્ચર્ય છે ! પ્રભુમાં જે

ઐશ્વર્ય આદિ અલબત ઈન્દ્રાદિ એકેકના કરતાં કેઈ ગણું ચડિયાતું છે, છતાં એનો અંશે નમુનો ઈન્દ્રાદિમાં દેખાય; પરંતુ ભગવાનનું જેવું સૌભાગ્ય છે, તેનો તો ક્યાંય જોટો જ નથી દેખાતો કે એ એનું લીધું હોય એમ કહી શકાય. એ સૌભાગ્યનો અંશ માત્રેય ઈન્દ્રાદિમાં ય જોવા નથી મળતો.

હવે જુઓ ભગવાનનું સૌભાગ્ય કેવુંક છે ? તો કે-

(૧) સૌભાગ્યવંતા ભગવાન દેવતાઓ, તિર્થયો, યાવત્ એકેન્દ્રિય ઝાડ વગેરેને એવા વહાલા, તે દેવોને વહાલા ભગવાન ચાલે ત્યાં દેવતા નવ સુવર્ણ કમળ એવાં રચી કાઢે છે કે પ્રભુના પગ એના પર જ પડે !

(૨) ત્યારે પ્રભુ પંખેરાઓને વહાલા કેવા કે પ્રભુ ચાલતા જાય, ને ઉપર આકાશમાં પંખેરા પ્રદક્ષિણા દેતા ચાલે ! પ્રભુના માથે આકાશમાં પંખેરા ધૂમરી દેતા ચાલે !

(૩) પ્રભુનું સૌભાગ્ય કેવું કે પ્રભુના પગલે ૧૨૫ યોજન સુધી મારી મરકી આદિ ઉપદ્રવ ટળી જાય !

(૪) પ્રભુનું સૌભાગ્ય કેવું ? તો કે સ્વર્ગમાંથી દેવતાઓને આવી આવીને પ્રભુની સેવામાં રહેવાનો તલસાટ રહે ! તે ઓછામાં ઓછા એક કોડ દેવતા તો પ્રભુની પાસે કાયમ હોય ! શું રાતે, કે શું દિવસે, દેવતાઓ પ્રભુની સેવામાં હાજર, તે ગીત-ગાન-નૃત્ય-રાસડા-મધુર વાજિંત્ર નાદ... વગેરે ચલાવે.

(૫) ભગવાનનું સૌભાગ્ય કેવું ? સમવસરણમાં દેવતા તો આવે, પણ ગામગામથી લોકોય દોડતા આવે, ને ત્યાંથી એમને આઘા ખસવાનું મન ન થાય, ભગવાનને નીરખતાં તૃપ્તિ ન હોય.

(૬) પ્રભુનું સૌભાગ્ય કેવું કે સુલસા ને ચંદનબાળા આદિ શ્રાવિકાઓ મમતાથી પ્રભુનું નામ રટે કે ‘ઓ મારા મહાવીર ભગવાન !’ ને એને બીજું કાંઈ જોવું-સાંભળવું ન ગમે ! અને દુન્યવી દુઃખ-સંતાપ વીસરી જાય !

આવું છે ભગવાનનું સૌભાગ્ય ! ક્યાંથી આ સૌભાગ્ય આવ્યું ? પૂર્વના ત્રીજા ભવમાં જવલંત વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વ અને સર્વજીવકરુણા સાથે અરિહંતાદિ ૨૦ સ્થાનકની ચડતા પરિણામે આરાધના કરવાથી આવ્યું. પરંતુ અહીં કવિ પ્રશ્ન કરે છે કે ‘આ લોકોત્તર સૌભાગ્ય પ્રભુમાં ક્યાંથી આવ્યું ?’ એમ પ્રશ્ન મૂકીને કહે છે ‘અચરિજ એહ ઉતંગ’ એજ મોટું આશ્ચર્ય છે, કે ક્યાંથી આવ્યું !

ગુણ સઘળા અંગી કર્યા, દૂર કર્યા સવિ દોષ લાલ રે

વાચક યશવિજયે થુણ્યો, દેજો સુખનો પોષ લાલ રે...૫.

ભાવાર્થ :- એ પ્રભુએ સર્વ ગુણોને સ્વીકાર્યા-સ્વાધીન કર્યા છે. સમસ્ત

દોષોને દૂર હટાવી દીધા છે. આવા પ્રભુની સ્તવના વાચક શ્રી યશોવિજયજીએ કરી છે, (અને પ્રભુ પાસે માગે છે કે તેના ફળરૂપે) ‘સુખની પુષ્ટિ દેજો.’

વિવેચન:- ગુણ સઘળા અંગી કર્યા, દૂર કર્યા સવિ દોષ :

પ્રભુએ આત્માના જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્રાદિ અનંત ગુણોને ‘અંગે કર્યા’ અર્થાત્ સ્વીકારી સ્વાધીન કરી લીધા છે; અથવા ‘અંગે કર્યા’ અર્થાત્ અંગભૂત કરી દીધા છે. આ બધા ગુણો ત્યારે જ પ્રગટ્યા જ્યારે ભગવાને સર્વ ઘાતીકર્મોનો નાશ કર્યો. તેમ ભગવાને મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અવિરતિ, આદિ દોષોને ટાળી દીધા છે. સામાન્યથી ‘બારગુણ અરિહંતદેવ’ એમાં ૮ પ્રાતિહાર્ય આવે ને જ્ઞાનાતિશય વગેરે ૪ અતિશય આવે. એમાં ‘જ્ઞાનાતિશય’ માં જ્ઞાન અનંત, એટલે એના અનંત ગુણ થાય. ‘અપાયાપગમ’ અતિશયમાં અનંત ‘અપાય’ યાને દોષ અનંતા ટળવાથી એના પ્રતિસ્પર્ધી અનંત ગુણ પ્રગટ થાય.

અરિહંતમાં કયા ૧૮ દોષ નહિ ?

એમ સામાન્યથી અરિહંતપ્રભુ ૧૮ દોષ રહિત કહેવાય. એ ૧૮માં જ્ઞાનાવરણ કર્મ ટળવાથી ૧ અજ્ઞાન દોષ ટળ્યો; દર્શનાવરણ ટળવાથી ૧ નિદ્રા દોષ ટળ્યો, અને ૫ અંતરાયકર્મ નષ્ટ થવાથી ૫ અંતરાયના દોષ ટળ્યા. એમ ૭ દોષ ટળ્યા. એ ૩ ઘાતીકર્મના ટળવાથી ટળ્યા. ચોથું ઘાતીકર્મ ‘મોહનીય કર્મ,’ એના ૧૧ દોષ ટળ્યા. એમાં ૧ મિથ્યાત્વ+૨ રાગદ્વેષ+૧ કામ+ અવિરતિ, એ ૫+૬ હાસ્યાદિ, એમ ૧૧ દોષ ટળ્યા. ૭+૧૧=૧૮, ચારેય ઘાતીકર્મના નાશથી કુલ ૧૮ દોષ ટળ્યા. આ તો સ્થૂલ ગણતરીના ૧૮ દોષ; બાકી એના અવાંતર પ્રકારોના હિસાબે, પ્રભુ અનંત દોષ રહિત થયા. પ્રભુના છૂટક ગુણ ગણીએ તો, દા.ત.

આવા ઋષભદેવ પ્રભુએ ૯૯ પૂર્વ વાર શત્રુંજય પધારી તેને પવિત્ર બનાવ્યું છે. એક ‘પૂર્વ’ એટલે ૭૦૫૬૦ અબજ વર્ષ ! આ કેવો મહાન ગુણ કે જનહિતાર્થે પ્રભુએ એવા ૯૯ પૂર્વ વાર સિદ્ધગિરિ ફરસ્યો ! પ્રભુએ આવા સઘળા ગુણ પોતાના કર્યા.

પ્રભુ બાળ હતાં ત્યારે ઈશુ લેવા માટે ઈશુ ધરનારા ઈન્દ્રની સામે હાથ લંબાવ્યો. શું પ્રભુને રાગ થયો ? ના. કિન્તુ મહાન પુરુષો નાનડિયા પર અનુગ્રહ કરનારા હોય; નાનડિયાનું મન સાચવનારા હોય. તેથી હાથ લંબાવ્યો.

ભગવાને ગુણો અંગીકાર કર્યા, તે ક્યારથી ?

યાવત્ ધના સાર્થવાહના પહેલા ભવથી. સાર્થ લઈને એ ચાલ્યા તો એમાં મુનિઓને આશ્રય આપ્યો, અધ્યવસાયની વધતી ધારા સાથે સાધુને ધી વહોરાવતાં અને પછી ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળતાં ધના સાર્થવાહ સમકિત ગુણ પામ્યા ! આ

સમકિત પામવાનો ગુણ પણ સાધુની સેવા-વૈયાવચ્ચ ગુણમાંથી પ્રગટવો. એવા એમના પૂર્વભવોમાં ગુણો અપરંપાર !

તેમ પ્રભુના પૂર્વના ત્રીજા ચક્રવર્તીના ભવમાં દીક્ષા લઈ ૧૪ પૂર્વધર આચાર્ય બને છે ! ત્યાં ભરતબાહુબલીના જીવ શિષ્ય બાહુ અને સુબાહુ મુનિના ભક્તિ અને વૈયાવચ્ચ ગુણની પ્રશંસા કરે છે. આવા આવા અનંત ગુણો ભગવાને પોતાને આધીન-સ્વાધીન કર્યા છે. પ્રભુની સ્તવના કર્યા પછી છેલ્લે કવિ કહે છે -

“દેજો સુખનો પોષ”

કવિ પ્રભુને વિનંતિ કરે છે કે પ્રભુ ! મને સુખનો પોષ આપજો અર્થાત્ મને સુખનું પોષણ કરતા રહેજો. અહીં ગુણનો પોષ ન માગતાં ‘સુખનો’ એટલે કે ગુણના સુખનો પોષ માગ્યો છે. એવો અર્થ કેમ લેવાનો છે એનો ખુલાસો પછી કરીએ, પરંતુ તે પૂર્વે એ વિચારવા જેવું છે કે જ્યારે ગુણનાં સુખનું પોષણ અર્થાત્ જ્યારે ગુણમાં આનંદ જોઈએ છે, તો ગુણો પર કેટલી બધી મમતા હોય ? પરંતુ

અફસોસીની વાત આ છે કે આપણને આપણો આત્મા ગુણવાળો ગમતો બનાવવાંની વાત તો પછી, પરંતુ ગુણવાળો હોય એ ગમતું ય નથી ! આપણને બહારનું બધું ગુણવાળું ગમે છે, આપણને ઉદ્યાન ગમે પણ ઉકરડો ન ગમે ! ફૂલ ગમે પણ ધૂળ ન ગમે, મિષ્ટાન ખાવું તો ગમે ઉપરાંત જોવું ય ગમે, પણ વિષ્ટા જોવી ય ન ગમે ! મહેલ ગમે, ઝુંપડું ન ગમે ! દાગીના સોનાના ગમે, પણ લોખંડના ન ગમે ! સારું ફરનીચર ગમે, ભંગાર ન ગમે ! આપણું શરીર સુદ્ધાં આપણને સારું ચોક્કું ગમે, મેલું કદરુપું ન ગમે !

આ બહારની બધી વસ્તુ આપણને ટીપટોપ સારી ગમે પરંતુ આપણને આત્મા જ ટીપટોપે ગુણસંપન્ન ગમતો નથી ! આપણો આત્મા કામ-ક્રોધ-લોભ અભિમાનાદિ દોષોથી ભરેલો છે, તેવો જ આપણને ગમે છે. આપણો આત્મા સ્વાર્થાધ, હરામ હાડકાવાળો, માયાવી, વિશ્વાસઘાતી, વિષયલંપટ, કષાયગ્રસ્ત... વગેરે દોષોથી ખદબદતો હોય એવો જ ગમે છે. એટલે તો અવસરે ગુસ્સો-અભિમાન કર્યા ઉપર શાબાશી લેવાય છે ! આમાં ગુણો મેળવવા-જાળવવાનું તો દૂર, પરંતુ ગુણો ગમતા રાખવાનું ને ગુણો પર મમતા રાખવાનુંય મુશ્કેલ દેખાય છે !

પ્રભુને પોતાનો આત્મા ગુણસંપન્નજ ગમ્યો, એટલે પ્રભુ પરાર્થવૃત્તિ, સૌમ્ય-સ્વભાવી, વૈરાગી, શાંત-પ્રશાંત, નિખાલસ, અધર્મ પરાડ્મુખ, અંતરાત્મ વૃત્તિવાળો, ઉદાર, સદાચારી, સહિષ્ણુ, કરુણા-સંપન્ન, ગંભીર... ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ ગુણોથી ભગવાન અલંકૃત છે, તે હોંશે હોંશે છે. ભગવાનના એકેક ગુણ ઉત્તમ અને અદ્ભુત છે.

ભગવાનની ગંભીરતા કેવી ?

(૧) ભગવાન અતીન્દ્રિય જ્ઞાની છે, એટલે બીજાના ગુપ્ત પણ પાપો જાણે છે, છતાં એમના પર સૂઝ કરતા નથી કે એમના બહારમાં મર્મ પ્રકાશતા નથી !

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૩૪, અંક-૩૬, તા. ૨૪-૫-૧૯૮૬

(૨) ગંભીર કેવા કે પોતાનું જ્ઞાન બીજાને દેખાડી દેવાની વૃત્તિ જ નથી. માતા પિતા વર્ધમાનને નિશાળે ભણાવવા લઈ ચાલ્યા ! છતાં અવધિજ્ઞાની ગંભીર ભગવાન પોતાનું જ્ઞાન કેટલું છે તે કહેતા નથી ! તેમ ભગવાન ઊંડા દિલવાળા એવા, કે બીજાની ભૂલ-પાપ જાણે છતાં તેને અંદરમાં જ ગોપવી રાખે છે. કે કોઈને કહે નહિ, યા દોષિતને પોતાની દાઢમાં ય ન ઘાલે !

એજ રીતે ભગવાનની સહિષ્ણુતા પણ એવી અદ્ભુત હતી કે હાલી-મવાલી ને અનાડી માણસોનું પણ સમતાથી સહન કરી લીધું. મનમાં જરાય અપ્રસન્નતા ન કરી. ભગવાને આ બધા ગુણોને ગમતા કરી, વહાલા કરી, એની એમણે મમતા ધરી ! અને આપણને ગુણો ગમતા નથી એટલે એના પર મમતા પણ નથી; પછી સંયોગવશાત્ દાનગુણ-ક્ષમાગુણ-સહિષ્ણુતાગુણ લાવ્યા પર આનંદ આનંદ શાનો થાય ?

આવા અનંતગુણ સંપન્ન પ્રભુ પાસે કવિ સુખનો પોષ સુખની પુષ્ટિ માગે છે. અહીં પ્રશ્ન થાય-

પ્રશ્ન : કવિએ પ્રભુને ‘ગુણ સઘળા અંગી કર્યા’ તરીકે સ્તવ્યા, એના અનુસંધાનમાં તો, ‘દેજો ગુણનો પોષ’ માગવું જોઈએ ને ? ‘સુખનો’ પોષ કેમ માગ્યો ?

ઉત્તર : અહીં રહસ્ય સમજવા જેવું છે. કવિએ ભગવાન પાસે સુખનો પોષ માગ્યો તે સામાન્ય સુખનો પોષ નહિ પણ ગુણના સુખનો પોષ યાને પુષ્ટિ માગી. અર્થાત્ ગુણમાં વધતા આનંદ-આનંદ માગ્યો એનું કારણ એ છે કે ગુણનો પોષ માગવામાં ગુણની પુષ્ટિ તો મળે, પણ તે ગુણમાં જો સુખ-આનંદ આનંદ ન લાગે તો તે ગુણ કારગત ન થાય.

પ્રશ્ન : આપણે ગુણ રાખીએ ને ગુણમાં સુખ ન લાગે એવું બને?

ઉત્તર : હા, કેટલીકવાર ગુણની એવી હોંશ ન હોય, છતાં સંયોગવશાત્ ગુણ રાખવો પડે છે. દા.ત. પડોશી કંઈક બોલી ગયો, ને સંયોગવશ આપણે ક્ષમાગુણ રાખ્યો તો ખરો, પરંતુ જો પાછળથી એમ થાય કે ‘આને ક્ષમા કરી એ સારું ન કર્યું. એને તો સંભળાવી દેવા જેવું જ હતું...’ ઈત્યાદિ, તો અહીં ક્ષમાગુણ તો રાખ્યો પરંતુ એમાં આનંદ-આનંદ ન માન્યો. કવિ એ સમજે છે, કે - ગુણ

મળવા છતાં એમાં જો સુખ નહિ લાગે, તો ગુણ ટકશે નહિ. એટલે જ પ્રભુને પ્રાર્થના છે કે ‘હે પ્રભુ ! આપ અમને ગુણ તો આપજો જ, પણ સાથે એમાં સુખની અનુભૂતિ પણ આપજો. ગુણમાં સુખનું સિંચન દેજો. ધર્મ આપજો સાથે એ ધર્મમાં અમને સુખનો અનુભવ આપજો, યાને આનંદ-આનંદ થાય એવું કરજો.’

ગુણમાં સુખની પુષ્ટિ આવે એટલે ગુણ પર રાજીના રેડ થવાય. દા.ત. તપ ગુણ આવ્યો, તો તપ કર્યા પર રાજીના રેડ થવાય, પછી ભલે કાયા દૂબળી પડી ગઈ. તેમ, દાન કરીને રાજીના રેડ થવાય, પછી ભલે જરા વધુ ખરચાઈ ગયા. એમ ક્ષમા કરીને રાજીના રેડ થવાય, પછી ભલે સામો દબાવીને વટ રાખી ગયો, અને પોતાને દબાવું પડ્યું. આ રાજીના રેડ એ ગુણમાં સુખનો અનુભવ કહેવાય.

સમ્યગ્દર્શન હોય તો ગુણમાં, ધર્મમાં, સાધનામાં... બધે જ પારાવાર સુખ લાગે. એ સુખનો પોષ અહીં ભગવાન પાસે માગ્યો છે. તેમાં આ જ કરવાનું કે દા.ત. શીલ આદિ સુકૃતમાં સુકૃત કર્યા પછી તેના પર રાજીપો આવવો જોઈએ. આ ન હોય તો ગુણ કે ધર્મ કર્યા પર ખેદ થાય. માટે સુખનો પોષ માગ્યો.

અમદાવાદના બકુભાઈ શેઠ કોલ્હાપુરમાં અંજનશલાકાના પ્રસંગ પર ગયેલા, ત્યાં બોલી બોલનારા ચીમનભાઈ કડીયા હતા. સૌધર્મ ઈન્દ્ર બનવાની બોલી ચાલતી હતી. એમણે છેલ્લો આંક ૧૩૦૦ રૂા. ની જય બોલાવી. બોલી પછી લખનારે પૂછ્યું : ‘ભાઈ ! આ કોની બોલી છે ?’ તો કડિયાએ લખાવ્યું : ‘લખો નામ શેઠ બકુભાઈ મણિલાલ’. ત્યાં આશ્ચર્ય સાથે બકુભાઈ આનંદ પામ્યા ! કડિયાને આંખમાં ઝળઝળિયાં સાથે કહે છે : ‘કડિયા ! તમે સાચા કલ્યાણ મિત્ર છો. મારાથી જાતે બોલી બોલીને લાભ ન લેવાત, તે તમે મને લાભ અપાવીને મહાન ઉપકાર કર્યો ! જાઓ; તમને હંમેશ માટે મારો સ્ટેન્ડિંગ ઓર્ડર, આવો ક્યાંય પણ મોકો હોય તો મને લાભ અપાવજો. મને માત્ર રકમનો આંકડો કહેજો, હું ભરી દઈશ.’ આ શું ? દાન ગુણનો આનંદ.

જો ગુણનો સાચો આનંદ હોય તો બીજાના ગુણ પર ઈર્ષ્યા ન થાય. તેમજ બીજાના અવગુણ પર ખાર-દ્વેષ ન થાય તે ય ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. એમજ બીજામાં ઓછી આરાધના કે ઓછો ગુણ છે, તેમના પ્રત્યે પણ મૈત્રી કરુણાભાવ રાખવાના, કિન્તુ સૂગ કે દ્વેષ નહિ કરવાનો.

જો કે આમ તો આપણાથી ઓછી લાયકાતવાળા નિર્ગુણી પર સહેજે અભાવ-સૂગ થવા સંભવ; તેથી એમના પર આવો મૈત્રી અને કરુણાનો ભાવ રાખવો એ કઠિન છે, પરંતુ ગુણમાં સુખનો પોષ આવે તો આ મૈત્રી આદિ ભાવો સુલભ બની જાય.

ગજસુકુમાળ મુનિના માથા પર સસરાએ ખેરના અંગારા મુક્યા ! તો

ગજસુકુમાળે ક્ષમા રાખી તો રાખી, ઉપરાંત એમને એ ક્ષમાગુણનો ભારે આનંદ હતો, માટે જ ક્ષમાની મમતા રાખી સસરાને દોષ ન દેતાં ‘મોક્ષની પાઘડી બંધાવી આપનારા’ તરીકે ઉપકારી માન્યો ! કવિ કહે છે-

“મોક્ષ પાઘ બંધાવી સસરાને દોષ નવિ દીધો રે,
વેદના અનંત સહી, સમતા રસ પીધો રે,
ચિરંજીવો કુંવર મારા ! ગજસુકુમાળ રે.”

જેમ ક્ષમામાં આનંદ તેમ અતુલ વેદના સહન કરવામાં યાને સહિષ્ણુતા ગુણમાં પણ આનંદ માન્યો. આ સહન કરવાનું મળ્યું, તે સારું માન્યું. માટે તો અંગારાને માથું બાળનાર અંગારા ન માન્યા, પણ કર્મ બાળનાર અંગારા માન્યા ! માથું બળતું હતું ત્યારે ગજસુકુમાળ મુનિ આ વિચાર લાવ્યા હશે કે-

“બળ બળ માથું બળ, તું બળે એમ મારા કર્મ બળે”

તેમ, ભગવાનની ભક્તિ વગેરે ગુણમાં આનંદ હોય તો એની સામે ખાવા-પીવાનો રસ કે ધન વગેરે તુચ્છ લાગે. જેમકે, ઈન્દ્રને મેરુશિખર પર ભગવાનનો અભિષેક કરવાનો મળ્યો, તો તેનો આનંદ કેવો ? ભગવાનના અભિષેકના આનંદ આગળ ઈન્દ્રને દેવલોકના સુખો તુચ્છ લાગે છે ! કેમકે એ સમજે છે કે સ્વર્ગના સુખોથી ભવકેદમાંથી મુક્તિ નથી, પણ પ્રભુ-ભક્તિથી ભવકેદમાંથી છુટકારો મળે. ને એ આનંદ પામે તેવો આનંદ કેદમાં રહીને એને લાડવા-પેંડા ખાવામાં ન હોય. જીઓ એક ચોરનો દાખલો -

એક ચોર ફાંસીની સજા પામેલો, પણ ફાંસી દેવાય તે પૂર્વે એના રુદનથી પીગળી ત્રણ રાણીઓએ તેને એકેક દિવસ ખવડાવવા-પીવડાવવા વગેરે દ્વારા તેને સુખી કરવાની પ્રવૃત્તિ કરી, પણ એ ફાંસીની સજાવાળાને આનો કશો આનંદ નહોતો. પણ ચોથી અણમાનિતી ગરીબ રાણીએ રાજા પાસેથી ચોર માટે ‘અભયદાન’- ફાંસીની સજામાંથી મુક્તિની ચિઠ્ઠી મેળવી ચોરને આપી. તો એ ચિઠ્ઠી અને મુક્તિ પર ચોરના આનંદનો પાર નહોતો. આ વખતે ચોરને જે આનંદ હોય તેવો આપણને ગુણમાં આનંદ જોઈએ. કેમકે ગુણ એ મુક્તિની ચિઠ્ઠિ છે.

ધર્મમાં ને ગુણમાં આનંદનો પોષ ખંધક મુનિમાં હતો, તેથી જ રાજાને તથા ચામડી ઉતારનારને સગા ભાઈ કરતાં વિશેષ માની આનંદભેર આ ઉગ્ર પરિષહ સહે છે.

સારાંશ, “પાપો-દુર્ગુણો દૂર કરવામાં અને ધર્મસુકૃતો તથા સદ્ગુણો એકત્રિત કરવામાં મને આનંદ મળો”- તેમ પૂજ્ય યશોવિજયજી મહારાજે ભગવાન પાસે માગ્યું.

(ઈતિ શ્રી ઋષભજિન સ્તવન વિવેચના)